

SAFEVİ HASSA BİRLİKLERİNİN TEKÂMÜLÜ*

Masashi Haneda**
(Çev. İlker Külbilge)***

Minorsky, Safevi yönetim kılavuz kitabı olan *Tezkiretü'l-Mülük* hakkında kaleme aldığı ve tarih sahasında bir klasik olan giriş yazısını ve yorumunu yayınladığından beri araştırmacılar, Şah İsmail tarafından kurulan devletin aşiret karakteri üzerinde mutabakata varmışlardır. Gerçekten de, Şah İsmail'in tahta çıkabilmiş olması ve bu suretle İran için iki yüzyıldan daha fazla süre devam edecek göreceli olarak istikrarlı bir dönemin başlaması Türkmen boylarının, yani Kızılbaşların askeri gücü sayesinde gerçekleşmiştir. İran; Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Özbeklerin tekrarlanan ve birbirini takip eden saldırılarına direnme kabiliyetini de Kızılbaşların bu askeri kuvvetine borçluydu.

Kızılbaşların Şahlara karşı duydukları sadakatlarının azalması ile birlikte onların başlangıçta dini fanatizm tarafından mobilize edilen bu askeri güçleri Safevi yöneticileri için iki tarafı keskin bir kılıç halini aldı. Kızılbaş emirler Safevi İmparatorluğu'nun sınırlarının savunulmasında vazgeçilmez bir konuma sahip olmalarına rağmen, kontrol edilemeyen zorbalıkları ve yol açtıkları kargaşalıklar yüzünden yöneticiler için temel endişe kaynağı olmaktan hiç çıkmadılar. Kızılbaş askeri gücünün nasıl kontrol altına alınacağı meselesi 16. yüzyıl boyunca Safevi şahlarının öncelikli güvenlik problemi oldu. Safevi hanedanına yaşam için ikinci bir şans sunan büyük hükümdar Şah Abbas (1587-1629) buna bir çözüm buldu.

Şah Abbas'ın askeri reformları konusu önemli miktarda bilimsel dikkati celbetmiş ve E.G. Browne'dan¹ R. M. Savory'ye² kadarki araştırmacılar tarafından genel çalışmalar kapsamında incelenmiştir. Fakat Şah Abbas döneminde *Gulamlar*, *tüfkeçiler* ve *topçular* tarzındaki yeni askeri birliklerin oluşturulmasına veya belli başlı Türkmen boylarının bölünerek güçlerinin zayıflatılmasına ilişkin daha güncel tartışmaların Minorsky'nin *Tezkiretü'l-Mülük*'ün girişindeki gözlemlerinden etkilendiği de unutulmamalıdır. Şah Abbas'ın özellikle askeri reformları üzerine eğilen yegâne makale, Minorsky'nin çalışmasının ve Felsefi'nin³ monografisinin iyi

* Makalenin orijinal künne bilgileri için bkz. "The evolution of the Safavid royal guard", *Iranian Studies*, (Translated by Rudi Matthee), vol.22, issue:2, pp.57-85.

** Professor, *The University of Tokyo, Institute for Advanced Studies on Asia*.

*** Dr., *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü*.

¹ E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, 4 vols, (Cambridge: Cambridge University Press, 1964), 4: 103-107.

² R. M. Savory, *Iran under the Safavids*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 76-103.

³ N. Felsefi, *Zindegâni-yi Şâh Abbâs-ı evvel*, 5 cilt, (Tahran, 1353/1974-75).

bir sentezi olan fakat yeni bir bilgi içermeyen Babaev'in makalesidir.⁴ Minorsky'in çalışması bu nedenle bu konudaki hâkim pozisyonunu muhafaza etmeye devam etmektedir.

Safevi askeri sisteminin kendisine hasredilen iki çalışma ise birbirleriyle belirgin şekilde tezat teşkil etmektedir. M. Röhrborn'un daha çok İran kaynaklarına dayanan detaylı çalışması meselenin az bilinen birçok yönünü aydınlatırken, Lockhart'ın çalışması ise geleneksel oryantalizm seviyesinde kalmaktadır.⁵

Bu konuda son olarak şunu da ekleyelim ki, Minorsky'nin meseleye genel bakışını yansıtan eseri dışında⁶, Safevi politikasının tekâmülünü Kızılbaş hareketi açısından analiz eden kayda değer herhangi bir çalışma da bulunmamaktadır.

Bu makale söz konusu tekâmülün izini, Safevi askeri gücünün unsurlarından biri olan ve Şah Abbas'ın askeri reformları tartışmasında sürekli gölgede kalmış *kurçi* sınıfından yola çıkarak takip etmeyi deniyor. Bu makalenin özel bir temasını oluşturmamasına rağmen yazıda Gulam birliklerine değinecek ancak *tüfekteçi* birliklerini burada tartışmayacağım. Tüfekteçilerin buraya neden dâhil edilmediğini kısa bir şekilde açıklamakta fayda var.

Bildiğim kadarıyla bugüne kadar hiç kimse Şah Abbas'ın askeri tedbirlerinin çift karakterli doğasına henüz dikkat çekmedi. Bu tedbirler her şeyden önce dâhilde Kızılbaş unsurunu zayıflatmayı amaçlıyor, hariçte ise heybetli Osmanlı ordularına karşı koyabilecek modern silahlarla donatılmış birlikler vücuda getirmeyi hedefliyordu. Tüfekteçi birliklerinin organizasyonu ikinci hedefin bir parçası olup politik bir amaca sahip değildi. Bu bakımdan tüfekteçibaşı denen komutanları da dâhil olmak üzere tüfekteçi birliklerinin ve mensuplarının önemi, gulamlarınki ile karşılaştırılmaz. Nitekim Şah Abbas dönemi tüfekteçibaşılarının hiçbirinin adı, İsfahan tüfekteçibaşısı hariç, kaynaklarda yer almaz.⁷ Tavernier durumu doğru şekilde müşahede etmiştir: "Acem Sarayı'nın en önemli kısmı bu kurumlardan [kurçi ve gulam] meydana gelmektedir... Hanlara ve eyalet valilerine gelince, bunlar genellikle *Kurçi* ve *Gulam*ların dışından seçilmektedir".⁸

I. Kurçiler kimdir?

Minorsky'ye göre kurçiler, "tecrübeli süvarileri temsil eder" ve isimleri Kızılbaşlarla eş anlamlıdır.⁹ Bu görüş R. Savory tarafından hiçbir ihtiraz kaydı olmadan tekrar edilmiştir: "Safevi geleneğinde kurçi, Safevi askeri gücünün temelini

⁴ K. Babaev, "Voennaya reforma shakha Abbasa I (1587-1629)", *Vestnik Moskovskogo Universiteta Vostokvedenie* 1 (1973):21-29.

⁵ K. M. Röhrborn, *Provinzen und Zentralgewalt Persiens in 16. Und 17. Jahrhundert*, (Berlin: Walter de Gruyter, 1966). L. Lockhart, "The Persian army in the Safavid period", *Der Islam* 34, (1959):89-98.

⁶ Minorsky, *TM*, 14-19.

⁷ *MY*, vr. 188b; basılı nüsha, 405. İleride yapacağım bir çalışmada tüfekteçi problemine değineceğim.

⁸ J.B. Tavernier, *Les six voyages... en Turquie, en Perse et aux Indes*, (Paris, 1676), 592; İngilizce tercüme, *Collection of Travels through Turkey into Persia and the East Indies*, (London, 1688), 224-225.

⁹ Minorsky, *TM*, 32.

oluşturan Türkmen aşiret süvarilerinin bir üyesine delalet ederdi ve dolayısıyla bu bağlamda *kızılbaş* ile eş anlamlıydı. *Kurçiler*, *leşker-i ümera* veya *sipahiyan* gibi isimler almış *kızılbaş olmayan* unsurlardan açık şekilde farklıydı.¹⁰ Röhrborn'a göre ise *kurçi* terimi, tam tersine, hassa birliklerine delalet ediyordu ve bütünüyle Türkmen süvarilerine dayanan Kızılbaşlarla eş anlamlı değildi.¹¹

Bu görüş ayrılığının açıklaması sözü geçen yazarlar tarafından kullanılan farklı kaynaklarda büyük ölçüde bulunmaktadır. Minorsky; Safevi ordusunu, önemli kısmı 17. yüzyılda kaleme alınmış Avrupa kaynaklarının yardımıyla yeniden inşa etmişti. Bu kaynaklar arasında Minorsky'nin büyük ölçüde güvendiği Chardin, Safevi ordusunun vaziyetini yalnızca 17. yüzyılın ikinci yarısı açısından tasvir eder. Buradaki mesele, Chardin'in betimlemelerinin ve Minorsky'nin kullandığı diğer kaynaklardaki açıklamaların Safevi ordusunun sözü edilen durumu için bütün bir 17. yüzyıl boyunca aynı ölçüde geçerli olup olmadığıdır. Röhrborn'un en önemli kaynağı ise Kumi'nin *Hülâsatü'l-tevârih*'inde kayıtlı olan ve Bistâm'da 1530'da gerçekleşen askeri bir geçit töreninin tasviridir. Bu metin Safevi ordusunun 16. yüzyılın ilk yarısındaki yapısına ilişkin kesinlikle güvenilirdir ama 17. yüzyılın askeri yapısı için de aynı güvenilirliğe sahip olduğundan şüpheliyim.

Hiçbir bilim adamı Safevi dönemi boyunca *kurçi* teriminin niteliğinde meydana gelen değişimi problem edinmemiş gibi gözüküyor. Oysa Bistâm'daki mezkûr geçit töreni ile Chardin'in tasviri arasındaki 150 yıllık zaman dilimi, Safevi ordusunun yapısında muhakkak şekilde bir farklılık doğurmuş olmalıdır. Şah Abbas'ın 16. yüzyılın sonunda gerçekleştirdiği reformlar *kurçilerin* pozisyonlarında ve bu reformların sonucu olarak *kurçi* teriminin içeriğinde herhangi bir değişiklik yaratmadı mı?¹² Yukarıda belirtilen kanaatların farklı dönemlerde kaleme alınmış ve aralarında büyük zaman fasilası bulunan kaynaklara dayandığı gerçeği aslında bu kanaatları zayıf kılmıyor mu? Bu nedenle bize düşen görev, İran ve Avrupa kaynaklarında geçen *kurçi* teriminin gerçek anlamını daha sistematik bir şekilde yeniden değerlendirmek olmalıdır. Ağırlıklı olarak Türkmen aşiretlerinden oluşan ve bu özelliği ile bir benzeri bulunmayan Safevi ordusundaki *kurçilerin* sadece askeri bir birlik olduğunu çok net şekilde gösteren kaynak, mezkûr *Hülâsatü'l-tevârih*'te kaydedilmiş olan ve 1530'da Bistâm'daki bir resmigeçitte yer alan

¹⁰ Savory, *Encyclopedia of Islam*, 2, "Kurchi" maddesi altında. Şu makale ile kıyaslayın, Savory, "The Principal offices of the Safavid state during the reign of Ismail I (907-30/1501-24)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 23 (1960): 91-105 (101).

¹¹ K.M. Röhrborn, "Regierung und Verwaltung Irans unter den Safawiden", *Handbuch der Orientalistik*, Erste Abteilung 6:5, 17-50.

¹² Burada fonksiyonel içerik kastedilmektedir (Moğolca qor, "carquois" *kurçi*, "kemankeş", şu eslerle kıyaslayın, Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden, 1963, 1: 429-432). Terimin etimolojisi Röhrborn tarafından *kurçi-yi şemşir* vb. ifadelerin bulunuyor olması sebebiyle sorgulanmıştır, "Regierung", 35. Qor kelimesi bu yüzden Safevi döneminde anladığımız kadarıyla genellikle silaha atf yapıyordu. "Kurçi-yi Şemşir" ifadesi aslında kılıç kullanan bir askeri birimi göstermiyordu fakat Cengiz Han döneminden Safevi *kurçilerine* kadarki "hassa muhafız okçuları" arasında nesilden nesile geçen mükemmel bir devamlılık söz konusudur.

birliklerin dökümüdür. Bu geçit töreninde *kurçibaşı* Durak Bey'in komutası altında yürüyen birliklerin erat sayısı 5 bin kurçiye yakındı.¹³ Elbette, kurçi birlikleri Kızılbaşların bir parçasıydı fakat bu iki terim asla tıpatıp aynı şeyi ifade etmiyordu. Bu gözlemi açıklayan başka örnekler de mevcuttur. Örneğin Şah I. Tahmasb'ın Van'a yönelik seferini iptal ettiğini açıklayan şu ifadeler gibi: "4.500 adamdan 1.500 tanesi kurçiydi, geri kalanlar emirlerin komutası altındaydı".¹⁴ Bu açıklamadaki "emirler" ifadesi net şekilde "Kızılbaş Emirler" anlamına gelmekteydi.

İskender Bey Münşi'nin vakayinamesindeki farklı bir pasaj ise, kurçi ile kızılbaş terimlerinin kullanımındaki farklılığı, Şah Sultan Muhammed'in saltanatının (1576-1587) başlarında meydana gelen bir hadise bağlamında ve ikna edici bir şekilde anlatıyor. İsyan eden bir şehzadeye karşı Mâzenderan'a gönderilen çok sayıda Kızılbaş beyi isyancı şehzadeyi tutsak etmiş geri dönerlerken o esnada Safevi Devleti'nde iktidarı elinde tutan Mehd-i Ulya*, otuz tane kurçiyi mezkûr şehzadeyi yakalamaları ve Kızılbaş emirlerin bilgisi olmadan geceleyin gizlice öldürmeleri için sevk etmişti. Kızılbaş emirler, bu durumdan şüphelendiler ve şöyle cevap verdiler: "Onu yarın saraya getireceğiz ve Kızılbaşların meclisinde Şah'a takdim edeceğiz". Böylece İskender Bey Münşi'nin kurçiler ile Kızılbaşların kendi pozisyonları arasında net bir ayrım yaptığını görüyoruz.¹⁵

Bu döneme ilişkin Avrupa kaynakları Safevi ordusunun yapısı ve kurçiler hakkında çok az bilgi verir. 1571'de Şah Abbas'a gönderilen Venedik elçilik heyetindeki Alessandri, kurçibaşını "hassa birliklerinin komutanı", kurçileri ise onun yaklaşık 5 bin kişiden oluşan "hususî muhafızları" olarak tanımlar. Elçiye göre, bu birlik "imparatorluğun en kaliteli ve yetenekli kişilerinden" oluşmaktaydı.¹⁶

Bu bir iki örnek Röhrborn'un kanaatini desteklemeye yetiyor. Hiçbir kaynakta 16. yüzyılda kurçi ile kızılbaş'ı eşit olarak telakki eden bir kayıt bulunmamaktadır. Bu iki terimin Safevi saltanatının herhangi bir döneminde eşanlamlı olarak kullanıldığını kabul etmek doğru değildir. Şah İsmail döneminde aşiret birliklerinden oluşan askerlerin komutanı emîr'ül-ümerâ olarak isimlendirilmişti. Minorsky bunu kurçibaşı ile karıştırmıştır.¹⁷ Emîr'ül-ümerâ'nın gücü, Cengiz Han'ın yönetimi¹⁸ ile Timurîlular zamanında¹⁹ da olduğu gibi, hassa

¹³ *AQ*, 203; Röhrborn, *Provinzen*, 46-48.

¹⁴ *TT*, 604.

* Safevi şahı Muhammed Hüdabende'nin eşi Hayrûnnisa Begüm (çev. notu).

¹⁵ *EM*, 242.

¹⁶ Alessandri, *Chronicle*, 49 ve 53. Alessandri devamla 4.000 kurçiden söz eder (hikaye B, *a.g.e.*, 53, dipnot). Kurçibaşının pozisyonundan bahsederken onun bir asilzade, divanın bir üyesi ve düzinelerce "idareciden" biri olduğunu ekler, bkz. *a.g.e.*, 49.

¹⁷ Minorsky, *TM*, 117. Bu iki pozisyonun bir arada varolduğu Savory tarafından meydana çıkarılmıştır, "Principal Offices", 101.

¹⁸ *Histoire secrete*, 269, 278 ve çeşitli yerlerde.

¹⁹ Krş. E. Mano, "Timur-cho no shakai" (Timurid society), *Iwanami-koza Sekai-Rekishi* 8 (Tokyo, 1919): 308.

birliği görevini yerine getiren kurçi birliklerinin komutanından kesinlikle daha fazlaydı (Cengiz Han'ın hassa alayına *keşik* deniyordu ve bu alay, diğer askerlerin yanısıra 1.000 kurçi içeriyordu.) Tuhaf olan şu ki bu terim, yönetim sistemleri hiç şüphesiz Safevi idari yapısına emsal teşkil eden Akkoyunlular hakkındaki kaynaklarda görülmez. Akkoyunlular'da da hassa birlikleri kesinlikle mevcuttu fakat bunlara *inak* veya *boy-nöker* deniyordu.²⁰ Bu nedenle kurçi teriminin Safevi idari kurumları üzerindeki etkisinin Doğu'nun siyasi geleneklerinden kaynaklandığı söylenebilir.²¹

17. yüzyıldaki kurçiler ve özellikle de kurçibaşı hakkında Avrupalı seyyahların eserlerinde İran kaynaklarında olduğundan çok daha fazla bilgi bulunur. Aşağıda kronolojik düzen içinde verilen bilgiler belli başlı Batı kaynaklardan derlenmiştir.

Gouveia'ya göre “Ordusu, reisler tarafından sağlandığından beri Şahlar yalnızca hassa birliklerini temin etmek durumundadır. Şahlar, sayıları yaklaşık 5-6 bin kadar olan kurçilere ödemelerini özel bir kaynaktan yapmaktadır”.²²

Pietro delle Valle'nin tanıklığı ise herzamanki gibi ferasetli. Onun gözleminin tamamını alıntılıyorum: “Dördüncü İran milisi, tüm diğerlerinden daha soylu olan ve kurçi denen sınıftı. Kurçi kelimesi Türkçe bakmak/gözetmek anlamına gelen kormak'tan gelir; bu yüzden kurçi gözetken veya gözkulak olandır çünkü görevleri Şahı ve şahın sarayını korumaktır. Kurçilerin hepsine Kızılbaş denir. Kızılbaşlar Şahın kendisi dışında hanlara veya sultanlara ya da başka birilerine hizmet etmezler ve ödemelerini Şah'tan özel bir atıyeye şeklinde alırlar. Velhasıl-ı kelam, kurçiler tam olarak bizim eski imparatorlarımızın* “Muhafız Kıtası” gibidirler. Muhtemelen 12 bin kadar kurçi vardır. Kurçiler diğer Kızılbaşlarla aynı silahları kullanırlar ve ayrıca bazen at üstünde de savaşırlar. Diğer askeri sınıflardan daha fazla Şah'ın görüş alanı içinde buldukları için genellikle *taç* giyerler. Özel bir subay onlardan sorumludur. Bu subay şu sıralar, Şah'ın damadı olan ve birkaç kez sözünü ettiğim İsa Han Bey'dir. Kendisi Erdebil'li olup Şeyh Avend soyundan gelmektedir. Bu yüksek rütbeli görevlinin ünvanı kurçilerin reisi anlamına gelen Kurçibaşı'dır.”²³

Aynı tarihlerde İran'da bulunan D. Garcia de Silva y Figueroa'nın gözlemleri ise pek mükemmel değildir. Ona göre, “Bu kurçi milisleri; Ermeni mühtediler, Gürcüler ve Çerkez Tatarlarından oluşmaktadır. Bunlar at sırtında bazen misket tüfeğiyle savaşırlar. Fakat çoğunlukla pala dışında ok ve yay kullanarak savaşırlar... Bu muhafız alayı askerlerinin, Türkiye'deki Yeniçeriler gibi, kurçibaşı denen ve

²⁰ John E. Woods, *The Aqqoyunlu: Clan, Confederation, Empire* (Minneapolis and Chicago, 1976), 8; Minorsky, “A civil and military review in Fars in 881/1476”, *Bulletin of the School of Oriental Studies* 10 (1939): 141-178 (159-160).

²¹ Sümer, *Kuruluş*, 3-4.

²² Gouveia, Fransızca tercüme, *Relations des grandes guerres et victoires obtenues par le roi de Perse Chah Abbas...*, (Roucn, 1646), 113.

* Yazar burada Roma İmparatorluğu'nu kast ediyor (çev. notu).

²³ Pietro della Valle, *I Viaggi. Lettere della Persia*, eds. F. Gaeta ve L. Lockhart, (Rome, 1972), 355; İngilizce tercüme R.M.

imparatorluktaki en yüksek makamlardan birine sahip olan bir reisi ya da Ağa'sı vardır. Şu anda mezkûr makamın sahibi Şah'ın damadıdır ve "muhafız alayının komutanı" olarak her zaman Şah'ın yanı başında yer alır."²⁴

İran'da yaşayan misyonerler ve 17. yüzyılın ikinci yarısındaki seyyahlar kurçibaşını kısmen farklı şekilde anlatırlar. P. Gabriel de Chinon'a göre kurçiler "Yaklaşık 12 bin kişi" olup "ok, mızrak ve kılıç ile savaşılan askerler"dir. "Onların hepsi Oymak denen belirli topluluklardan alınmışlardır. Dağlarda ve çöllerde yaşarlar... ve bütün servetleri sığırlar ile sürüler halindedir." Bu dini şahsiyet diğer Avrupalı yazarlar tarafından tekrarlanacak şu ek bilgiyi de verir: "Kurçiler geçmişte çok nüfuz sahibiydiler. Bütün yönetim birimleri onların elinde olduğu için bu durum onları çok güçlü kılıyordu ve hatta Şahlar bile bir dereceye kadar onlara bağımlı görünüyordu. Onların ileri gelenleriyle uzlaşmış olan Şah Abbas bununla birlikte onların başlarını kestirip Şah'ın köleleri anlamına gelen Gulam isminde farklı bir ordu kurdu... Sonuç olarak eskiden İran şahlarının korkuya kapıldıkları kurçiler artık bu şekilde değerlendirilmez oldular ve arzu etseler bile yönetimde huzursuzluğa sebep olamadılar."²⁵

Tavernier, kurçibaşını esas itibarıyla aynı şekilde anlatır: "Kurçiler yiğitlikleri hala büyük bir şöhrete sahip olan yabancı bir kavmin soyundan gelmektedir. Bu halk Türkmenler gibi çadırlarda yaşar ve gençlerini zaman zaman Şah'a gönderirler.²⁶ Gönderdikleri bu gençlerin ayrıca bütün ihtiyaçlarını karşılayıp Şah'ın dikkatini çekinceye kadar da onları kollamaya devam ederler. Hepsi atlıdırlar, iyi maaş alırlar, görünümleri iyidir ve çoğu zaman imparatorluğun en yüksek makamlarına terfi ettirilirler. Eskiden kırmızı başlıklar giydikleri için genellikle kendilerine *Kızılbaş* denir. Şah'ın ödeme yaptığı yaklaşık 22 bin *Kurçisi* olduğu söyleniyor. Şah Abbas bu birliği lağv edebilmek ve yerine Gulamları yerleştirmek için yapabileceği ilk şeyi yaptı. Şah Abbas'ın onlara karşı duyduğu nefretin sebebi, şahın yakınlarına söylemeyi adet haline getirdiği üzere, onların çok güçlü olduğunu düşünmesi dışında Kurçilerin gücünün hanedanının iktidarına başkaldırabilecek tek güç olmasıydı. Bunun sonucu olarak Doulam'ların (kelime metinde aynen böyle geçiyor) bir kısmını görevden aldı fakat tasarılarını daha ileriye götüremedi. Kurçilerin komutanı Kurçibaşı olarak isimlendirilir ve Kurçibaşı kurçilerin içinden

²⁴ D. Garcia de Silva y Figueroa, *Comentarios de... la pte del Rey de Espana Don Felipe III nizo al Rey Xa Abas de Persia*, (Madrid, 1903); İngilizce tercüme. R.M. Adam Olearius, *The Voyages and Travels of the Ambassadors from the Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia...*, (London, 1667), 273, kurçibaşı ile ilgili şunları yazar "on bin atlıın komutanı olan" bu görevli "Şah Abbas zamanında Saray'daki bir beye hizmet etmiş önemsiz bir memur ve Şamlu boyuna mensup bir köylünün oğluydu." Bu okçu birlikleri Şah İsmail tarafından "sürekli maaş verilecek daimi bir ordu olarak" kurulmuştu. Askerler barış zamanlarında "kendi yurtlarında oturacaklardı."

²⁵ P. Gabriel de Chinon, *Relation nouvelles du Levant...*, (Lyon, 1671), 43-44; İngilizce tercüme, R. M.

²⁶ Tavernier'in bilgi kaynaklarından biri olan P. Raphael du Mans kurçileri "Türkmenler gibi çadırlarda oturan, Şah'a hizmet etmesi için çocuklarını saraya gönderen, gönderilen bu çocukların ailelerini destekleyen ve belli bir soydan gelen eski bir halk olarak" tanımlar, *Estat de la Perse en 1660*, (Paris, 1890), 154.

biri olmalıdır. Şah, kurçî olmayan bir başkasını kurçilere komutanları olarak dayatamaz.”²⁷

Thevenot da kurçiler hakkında hemen hemen aynı şeyleri söyler, “Türkmenler gibi çadırlarda yaşarlar, sayıları yaklaşık 25 bin kadardır, Şah’ın hizmetindedirler ve savaşa elli bin adam gönderebilirler.” Ki bu yüzden Şah Abbas “kurçilerin sayısını düşürüp Gulamların sayısını arttırmış ve bütün yüksek mevkilerde Gulamları tercih etmiştir”. “Onların komutanı bir Kurçî’dir ve Şah onların başına içlerinden olmayan birini getiremez.” “Şah önemli birini ölüme mahkûm ettiğinde ise infaz işini genellikle bir Kurçî’ye verir.”²⁸

Chardin’in tasviri de Tavernier’in ki ile paraleldir: “Düzenli birlikler kurçî denen kuvvetlerden oluşur. Sayıları Şah Abbas tarafından düşürüldükten sonra bile hala 30 binden az değildir ve hemen hemen tamamı süvaridir; bununla birlikte önceki dönemlerde mevcutları nerdeyse bunun iki katıydı ve sayıları bazen o kadar artıyordu ki en kapsamlı seferleri esnasında Şah’ın emrinde 80 bine yakın kurçinin bulunduğu iddia edilmektedir... Bu birliklerin askerleri Türkmenler veya kaliteli askerleri barındıran eski bir ırka dayanan gerçek Tatarlardır... Onlar Kızılbaş adını taşımaktadır. Bu isim onlara, hanedanın ilk prensi olan Şeyh Safî’nin fetihleri sırasındaki katkılarından dolayı verilmiştir... İmamet inancına ateşli şekilde bağlı olmalarının yanısıra Şeyh Safî’ye verdikleri destek onlara büyük nüfuz sağlamış; hem savaşların idaresini üstlenmişler hem de saraydaki en yüksek makamları ele geçirmişlerdir... Kurçiler, tüm İranlı askerler ve müteakiben saray ve İran halkı tarafından küçümseyici şekilde kızılbaş olarak adlandırılmıştır... Bu Kızılbaşlar Şah Abbas döneminin sonlarına kadar imparatorlukta seçkin bir pozisyonu ellerinde tutmayı sürdürdüler. Şah Abbas, yönetim tarzına muhalefet ettikleri için onları imha etti... Şah Abbas Kurçilere karşı direnmek ve onları kontrol altında tutmak için iki yeni birlik kurduktan sonra tedrici olarak ve şartların elverdiği ölçüde onları imha etti, böylece bu cesur Türkmenleri liderlerinden mahrum bıraktı. Sonunda onları, komutanlarının başını vurdurarak ve askerlerini ülkenin farklı yerlerine dağıtarak boyunduruğu altına aldı... Onların komutanına kurçibaşı denir. Kurçiler başkalarından emir almadıkları için Kurçibaşı daima onların arasından seçilir.”²⁹

Mükemmel bir bilimsel gözlemci olan Kaempfer de kurçileri aynı şekilde ve güçlerini 15 ile 20 bin arasında tahmin ettiği atlı bir muhafız alayı olarak tanımlamıştır.³⁰ 17. yüzyılın sonunda ise rahip P. Sanson şunu belirtmiştir: “Şu anda imparatorluk içindeki ikincil bir rütbeden daha fazla bir şey olmayan Kurçî başı, bundan önceki hiyerarşide birincil önemdeydi... Bütün orduların doğuştan

²⁷ Tavernier, 591-592; İngilizce çeviri, 224.

²⁸ J. De Thevenot, *Suite du voyage de Levant...*, (Paris, 1674), 191; İngilizce çeviri, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*, 3 vols., (London, 1687), 1: 100-101.

²⁹ *Voyage de chevalier Chardin en Perse*, ed. Langles, (Paris, 1811), 5: 298-302.

³⁰ Engelbert Kaempfer, *Amoenitatum Exoticarum...*, (Lemgoviae, 1712), fasikül 5: 71; Almanca tercüme, *Am Hofe des persischen Grosskönigs 1684-84*, (Leipzig 1940, yeniden basım, Tübingen 1977, 93.

komutanıydı fakat Şahların hizmetindeyken Şahlar onlara duydukları büyük güveni kaybettiler. Buna rağmen Kurçibaşı, daima sınırları korumaları emredilen kurçi isimli süvarilerin hala komutanıdır. Bunlar hiç reforma tabi tutulmamış veya feshedilmemiş birliklerdir. Her kurçi hazineden yıllık 100 kronluk bir ödeme alır. Kurçilerin çocukları, eğer Kurçibaşı onaylarsa, babalarının yerine geçer.”³¹

Bu genel gözlemleri Gemelli Careri’nin Kurçiler hakkındaki şu tanıklığı ile noktalayalım: “Kurçiler veya Kızılbaşlar... 22.000 kaliteli askerden oluşan bir birlik oluştururlar; onların komutanına Kurçibaşı denir ve yaklaşık 15.000 tuman maaş alır.”³²

Bütün bu metinleri tetkik ettiğimizde yalnızca Pietro della Valle’nin kurçi ile Kızılbaş’ı birbirinden ayırt ettiği görülmektedir. Tavernier’den sonra bütün yazarlar kurçi ve Kızılbaş’ın aynı anlama geldiğini tereddüt etmeksizin öne sürmüşlerdir. Kronolojik olarak Della Valle ile Tavernier arasında yer alan Olearius ve Gabriel de Chinon bu konu hakkında emin değiller fakat öyle görünüyor ki onlara göre de kurçi birlikleri eski Kızılbaş süvarileri temsil etmektedir.

Kurçiler hakkında Avrupalı gözlemciler arasında oluşmuş bu söz birliğini, yabancı gözlemciler tarafından yapılmış hatalı değerlendirmeler şeklinde mi yorumlamalıyız? Veya Şah Abbas’ın siyasetindeki başka bir şeyin yansıması olarak mı okumalıyız? Bu soruya cevap vermeden önce, konu ile ilgili Farsça metinlerdeki kanıtlara bir göz atalım.

Şah Abbas’tan sonraki dönemlerde kaleme alınan Avrupa kaynakları kurçi ile Kızılbaş’ı eşit telakki etmekte hemen hemen aynı fikirdeyken, İran kaynakları ise bu dönem boyunca bile, kurçi birliklerinin emirlerin oluşturduğu birliklerden farklı olduğunu kanıtlayan örnekler yönünden zengindir. Şimdi Şah Abbas’ın müneccimi Molla Celil’in *Ruznâme’si*’nden bir pasajı bakalım. Bu pasajda yazar 1012/1604’de Erivan’ın zaptı sırasında kesilen düşman kafalarının bir listesini verir.³³

Kurçi birlikleri	450 kelle
Gulam birlikleri	600
Mukaddem birlikleri	16
Şahseven birlikleri	202
Ali Kuli-Han’ın mülazımları	56
Kara Hasan Han Ustaclu’nun mülazımları	80
Emir Gûne Han’ın mülazımları	52

³¹ Nicolas Sanson, *Voyage ou relation de l’etat present du royaume de Perse* (Paris, 1695), 30; İngilizce tercüme, *The Present State of Persia*, (London, 1695), 20-21. [Haneda ya da Matthee, schven olsa gerek, yazarın ismini M. Sanson şeklinde yazmış. Oysa yazarın ismi Nicolas Sanson’dur, çev. notu]

³² Gemelli Careri, *Giro del Mondo*, (Napoli, 1699), 2: 224; İngilizce tercüme, *A Voyage round the World*, 2 vols. (baskı yeri yok, baskı tarihi yok), 1: 166.

³³ MY, vr. 120a-b; basılı nüsha, 258-259.

Bu veya 1016/1607'deki Şemahı kuşatmasına ilişkin aynı türden başka bir liste³⁴, kurçî birliklerinin hem diğer birliklerden hem de emirlerin komutası altında görev yapan birliklerden şüphesiz farklı olduğunu göstermektedir.

Aynı durum Şah II. Abbas dönemi için de geçerlidir. 1648'deki Kandahar kuşatması esnasında kalenin kuzey tarafından bir hücumla girişen Safevi ordusunun 22 birliğinden on dört tanesi kurçîbaşı ve kurçîlerin liderliğindeyken altı tanesi kullarağası ve gulamlar ve diğer ikisi ise bir emir tarafından komuta edilmişti. Güney tarafından saldırıya geçen altı birlik ise çeşitli emirlerin komutası altındaydı.³⁵ Bu arada İranlı kronik yazarlarının kurçî birliklerini emirlerin komuta ettiği Türkmen aşiret askerlerinden ayırt ettikleri kayda değer bir durumdur ve bu Türkmen aşiret askerleri Avrupa kaynaklarının dikkatini çokça çeken birliklere ek olarak Safevi ordusunun çekirdeğinin daima bir parçası olarak betimlenmişlerdir.

Şimdi kurçî terimi hakkındaki bu muvakkat sonuçların önemli noktalarını tekrar yineleyelim:

1) Kurçîler Safevi ordusunda özel bir birimi teşkil ederler, en azından Şah Abbas'tan önce hassa muhafız alayı olarak hizmet vermişlerdir ve kurçî terimi kesin şekilde Kızılbaş teriminden farklı olup Kızılbaş terimi İran kaynaklarında Türkmen aşiretlerinin tamamını belirtmek için kullanılır.

2) 17. yüzyıla ait Farsça metinler kurçîleri sürekli olarak, Kızılbaş emirlerin birliklerinden tamamen farklı ve bağımsız birer unsur olarak anlatmış olmalarına rağmen eserlerini aynı dönemde kaleme alan hemen hemen bütün Avrupalı yazarlar kurçî ile Kızılbaş'ı özdeş kabul etmektedir.

Avrupa kaynakları ile Şah Abbas sonrası kurçîlere müteallik bilgi veren İran kronikleri arasındaki bu çelişkiyi nasıl izah edebiliriz? Abbas'ın reformları öncesi ve sonrası kurçîlerin fonksiyonları arasında yapılacak bir karşılaştırma bize aradığımız cevabı verecektir.

II. Şah Abbas Öncesi Kurçî Birlikleri

Safevi kurçîlerinin zikri ilk kez, Türkmen birliklerinin Erzincan yakınlarında toplanmasından hemen sonra 1500 yılında gerçekleştirilen Bakü kuşatması esnasında geçer.³⁶ Kurçî birlikleri böylece Safevi ordusu tam da aşiret birlikleri şeklinde kurulduğu esnada meydana getirilmiştir. Çok az istisna hariç kurçîler aşiret

³⁴ MY, vr. 150a-b; basılı nüsha, 32; Gulamlar 500 kişinin kellesini almışlardır, kurçîler 801, Zülfikar Han'ın mülazımları 905, 'Ali Kuli-Han'ınkiler 50, Pir Budak Han'ınkiler ve Tebriz halkı 52, vesaire.

³⁵ Tahir Vahid Kazvini, *Abbâsnâme*, yay. I. Dihkan (Arak, 1329/1950-51), 114-115. Şah Abbas sonrası döneme ait kaynaklarda "Kızılbaş Emirler" benzeri ifadelerin artık görülmemesi kayda değer bir durumdur. Türkmen aşiretlerinden gelen emirlerin varlıklarını sürdürdükleri bir dönemde terminolojide meydana gelen bu değişiklik, Türkmen aristokrasisinin toplumsal konumundaki bir dönüşüme işaret etmektedir.

³⁶ Anonymous MS., British Library, Or. 3248, vr. 62a; AQ, 66.

halkı arasından silahlılarına alındılar.³⁷ Safevi döneminin başlangıcından itibaren kroniklerde “filan aşiretten kurçî”³⁸ benzeri ifadelerle karşılaşırız. Buradaki aşiret ismi, filan aşiretin “yüzbaşı”sı ifadesinde de olduğu üzere, kurçinin apaçık şekilde aşiret kökenine atıfta bulunmaktadır. Aynı aşirete mensup kişilerden müteşekkil her bir kurçî bölüğü, teorik olarak, bir yüzbaşının idaresindeki 100 kişilik bir birlikten oluşuyordu.³⁹

Bu erken dönem kurçilerinin sayısal gücü hakkında üç rakama sahibiz. Safevi güçlerinin durumu hakkındaki 1516 yılına ait bir Osmanlı raporunda kurçilere dair çok mütevazı sayılar verilmektedir: “Mel’un Şah’ın kurçileri 1.000 adamdır. Bunlar Çaldıran Savaşı’nda 3.000 kişiydiler. O tarihten sonra yalnızca 1.700 kişi kaldılar. Şu anda sayıları 1.000’dir. Şah onların 700 tanesinin defterini dürdü”.⁴⁰

1530 yılında Bistam’daki geçit töreninin tasviri ise 1500 kurçiyi kurçibaşının komutası altında gösterir.⁴¹ Bu aynı zamanda Alessandri tarafından verilen sayı ile aynıdır.⁴² Ve son olarak İskender Bey Münşi’ye göre Şah Tahmasb’ın öldüğü sırada sarayda yaklaşık 4.500 kurçî vardı ve ayrıca kurçiyân-ı daş denilen ve fonsiyonları tam olarak belirlenememiş 1.500 kişiden oluşan başka bir kurçî birliği daha mevcuttu.⁴³

Bu bilgiler bizi, kurçî birliklerinin gücünün Şah Tahmasb’ın döneminde kayda değer şekilde arttığı ve sayılarının yaklaşık olarak 5.000’e ulaştığı sonucuna götürüyor.

Başka bir makalemizde Şah İsmail döneminde kurçilerin hassa muhafız ordusu olarak farklı rollerini tahlil etmiştik ki, bu rollerin en önemlileri şunlardı:

- 1) Şahların yanında savaşmak,
- 2) Şah’ın emriyle fakat onun katılmadığı askeri seferler düzenlemek,
- 3) Hanedanın ikamet ettiği sarayı korumak,
- 4) Devletin emirlerini imparatorluğun eyaletlerine ulaştırmak ve bu emirlerin yerine getirilmesini sağlamak.⁴⁴

³⁷ Bkz. Aubin, “Soufis”, 6.

³⁸ HR, 196, kurçî-yi Varsak, a.g.e., 309: kurçiyân-ı Dulkadır.

³⁹ *Kbu*, II, vr. 140b: yüzbaşı-yı Dulkadır; a.g.e., 140b, 143b, 176b: yüzbaşı-yı Ustaclu; a.g.e., 143b: yüzbaşı-yı afşar; a.g.e., 145b: yüzbaşı-yı kurçiyân-ı kaçar; a.g.e., 235a: yüzbaşigeri-yi kurçiyân-ı yirmidört.

⁴⁰ J.L. Bacque-Grammont, “Ottomans et Safavides au temps de Sah Isma’il et Tahmasp”, (basılmamış doktora tezi, Sorbonne, 1980), 206-207.

⁴¹ Bkz. 13 nolu dipnot.

⁴² Bkz. 16 nolu dipnot. *Chronicle*, Alessandri’den alıntı yapıyorum, dipnot 53, 4.000 kurçî sayısını veriyor ve ayrıca 2.000 kurçinin yıllık maaşlarının 100 ile 160 duka olduğunu aktarıyor.

⁴³ EM, 141. Ayrıca bkz. Minorsky, TM, 15; Röhrborn, *Provinzen*, 49.

⁴⁴ Masashi Haneda, “Safavi-cho no seiritsu”, (The Formation of the Safavid State, *Toyoshi Kenkyu* içinde, 37: 2, (1978): 24-56 (33.37).

Şah Tahmasb döneminde icra edilen bu farklı rollere ilişkin kroniklerden çok sayıda örnek verilebilir.

Kurçibaşların yerel garnizon kumandanı veya bir şehzadenin hanehalkını koruyan askeri komutanların başı olarak görev yaptığı birkaç istisna dışında kurçiler genellikle hem eyaletlerde geçici görevlerde bulundular hem de Şah'ın yanında ve sarayda yer aldılar.⁴⁵ En azından 1530 yılından itibaren sarayda bulunan kurçilerden bazıları *kurçi-yi tir ü keman*, *kurçi-yi tirkeş*, *kurçi-yi çetr* ve *kurçi-yi şemşir* gibi özel ünvanlara sahiptiler.⁴⁶ Bu ünvanların saray muhafızlarına ilişkin olduğu⁴⁷ veya mezkûr yetkilerle donatılmış farklı kurçi gruplarının var olduğu bazı araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür.⁴⁸ Benim inancıma göre bu kurçilerin kendileri isimlerinden kaynaklanan yetkilerle donatılmış değillerdi fakat şahın yanında silahlarını veya güneş şemsiyelerini taşır halde hazır bulunuyorlardı. Bu fikir, bu referansların daima özel bir kurçi ismine eşlik ettiği ve bildiğim kadarıyla asla bir grubu kapsamadığı gerçeği tarafından da desteklenmektedir (ki bu durumda kurçi-yi çetr'in ne anlama geldiğini hayal edebilmek çok zor olurdu). Öyle bile olsa kurçilere verilen bu sıfatlar, kaynaklarda "sıradan" kurçilere verilen referanslardan çok daha az gözükmektedir. Ayrıca Şahın doğrudan maiyetinde olan kurçilerin onun lütfuna daha fazla nail oldukları da düşünülebilir.

Kurçilere maaş ödenme usulüne ilişkin bilgi veren vazıh belgelerden ise yoksunuz. Bununla birlikte kurçilerin maaşlarını Kızılbaş emirlerden değil şahtan aldıkları aşikârdır. Merkezi yönetimin idari organizasyonu vezir-i kurçi ile veznedar-ı kurçi olan müstevfî'nin fonksiyonlarını da içeriyordu.⁴⁹ 1578'de tahta çıkan yeni Şah Hüdabende Kazvin'e yerleştiğinde kurçiler ödenmesi gecikmiş 10 yıllık alacaklarını hemen tahsil ettiler.⁵⁰ Kendi aileleri⁵¹ dışında bendelere de sahip olup onları beslediklerinden bu on yıl boyunca maaş alamamaları onları yerel halktan

⁴⁵ Şah Tahmasb'ın oğlu şehzade İmam-Kuli Mirza'nın kurçibaşısı Karamanlı bir emirdi (*BQ*, vr. 331b). Şah Muhammed Hüdabende'nin kurçibaşısının oğlu olan Yusuf Bey Afşar, Şah'ın oğlunun kurçibaşısıydı (*AQ*, 724). Meşhed harimini koruyan bir grup kurçi vardı (*EM*, 203) ve bu grup kurçibaşının komutası altındaydı (*BQ*, vr. 339a). Diğer bir grup kurçi, Röhrborn'un gösterdiği üzere, Şah I.Tahmasb'ın idaresi altındaki eyaletlerde görevlendirilmişti (bkz. *AQ*, 356 ve 383, "Tahran kurçisi" ve "Nahçıvan kurçisi" ifadeleri kullanılmaktadır.)

⁴⁶ *EM*, 1219-1220. "Kurçi-yi tir ü keman" ifadesi ilk kez 941/1534-35 yılında görülür, bkz. *BQ*, vr. 308b.

⁴⁷ Savory, *EI* 2, "Kurchi" kelimesi altında.

⁴⁸ Röhrborn, "Regierung", 35. dipnot 126.

⁴⁹ Bir müstevfî-yi kurçi'nin varlığı 949/1542-1543'de teyit edilmektedir (*Kbu*, II, vr. 114b). Bir vezir-i kurçıyan ise ilk kez 1511-1512'de zikredilmiştir. (Aubin, "Soufis", 14). Şah İsmail zamanında görev yapan böyle bir vezir 1530'ların başlarında alkolik olduğu için ölüme mahkûm edilmişti, bkz. *BQ*, vr.305b; *AQ*, 225.

⁵⁰ *EM*, 228. bkz. *HR*, 636. Hasan Rumlu, *Absenü't-tevârih*, ed. A. H. Neva'I, (Tahran, 1347/1968-1969), 636.

⁵¹ *EM*, 142.

tehditle para koparmaya sevk etmişti.⁵² Kurçilerin maaşları ile birlikte aldıkları toprak tevcihatları hakkında ise maalesef hiç bilgi sahibi değiliz.⁵³

Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular aşiret konfederasyonlarına liderlik ettiklerinden kendilerini aynı zamanda kabile mensubiyetiyle ilişkilendiren bir kabilenin de lideriydiler. Safevi şahları muayyen bir aşirete mensup olmadıkları için böyle özel rabıtalara ile bağlı oldukları özgün bir aşirete sahip değillerdi. İşte bu durum, Safevi yönetimini kendisinden önce İran topraklarında hüküm sürmüş mezkûr imparatorluklardan ayıran farklılığı oluşturur. Safevi Devleti ile birlikte kabile bağının yerini mistik bir dini mukavelenin aldığını; ancak bu durumun iktidar hırsıyla dolu Kızılbaş emirleri *mürşîd-i kâmilî*'i etki altına alma ve kilit pozisyonları ele geçirme konusunda rekabete girişmekten yine de alkoymadığını biliyoruz. Bu bağlamda, kurçibaşı makamında bulunmuş olanların listesi bize ilginç gözlem malzemesi sunmaktadır:

Şah I. 'Abbas'tan önce görev yapan Kurçibaşaların Listesi:

Teyit Edildiği Yıl	İsmi
911/1505-1506	Abdal Bey Dede ⁵⁴
915/1509-1510	Yığın Bey Tekelü ⁵⁵
918/1512	Saru Pire Ustaclu ⁵⁶
920/1514	Yaraş Bey Ustaclu ⁵⁷
?	BekrBey Ustaclu ⁵⁸
935/1528-1529	Tatar oğlu Tekelü ⁵⁹
936/1529-1530	Durak Bey Tekelü ⁶⁰
937/1531	Dura Bey/Dede Bey ⁶¹

⁵² Bkz. Alessandri, *Chronicle*, 46. Kurçilerin toprak vergileri hakkında bkz. Alessandri, *Chronicle*, 53 ve dipnot.

⁵³ *Kbu*, I, vr. 60a, Aubin'den alıntıdır, "Soufis", 6. Toprağın, müstefitleri olarak kurçilere yeniden tahsis edilmesi Şah Abbas'ın saltanatının ilk yıllarında Kazvin ve Savuk-Bulak'ta kayda geçmiştir.

⁵⁴ Aubin, "Soufis".

⁵⁵ *a.g.e.*, 12.

⁵⁶ *a.g.y.*

⁵⁷ *a.g.y.*

⁵⁸ Bu isim Tahmasb'ın saltanatının başlarında görevde olan kurçibaşı olarak yalnızca bir Osmanlı belgesinde geçer, J.L. Bacque-Grammont, "Une liste d'emirs Ostaglu revoltes en 1526," *Studia Iranica* 5, (1976):96, 97, 100. Bacque-Grammont, onun kimliğini 1515 yılı civarlarında bey rütbesine yükselen kurçi Bekr olarak tanımlar, "Ottoman et Safavides", 449, dipnot 646. Sümer ise Bedr Bey Ustaclu'yu, herhangi bir kaynağı referans göstermeksizin, Tahmasb'ın kurçibaşısı ve Çayan Sultan'ın kardeşlerinden biri olarak kaydeder, *Kuruluş*, 58.

⁵⁹ Hurşad bin Kubad, *Tarih-i Elçi-yi Nişâmsab*, MS. Bristish Library, Or, 153, vr.39b.

⁶⁰ *AQ*, 203.

⁶¹ Bu şahıs aynı sene içinde öldürüldü, *BQ*, vr. 303b; Câferî, *Tarih-i Cihân-ârâ* (basım yeri ve tarihi yok), 286; *HR*. 310 (1931'deki Seddon baskısı, 236). Dura Bey ismi açık bir biçimde Durak ile aynıdır.

937/1531	Pervane Bey Tekelü ⁶²
940/1533-1534	Halife Muhammed Şamlu ⁶³
940/1533-1534	Oğlan Halife Şamlu ⁶⁴
940/1533-1534	Şir Hasan ⁶⁵
940-969/1534-1562	Sevindik Bey Afşar ⁶⁶
982/1574	Ahmed Bey Afşar ⁶⁷
984/1576-1577	Yusuf-Kuli Sultan Afşar ⁶⁸
984/1576-1577	Allah-Kuli Bey Afşar ⁶⁹
984/1576-1577	Kuli -Bey/Sultan Afşar ⁷⁰

Kızılbaşlar 1502’de İran’da iktidarı ele geçirdiklerinde Lahicanlı bir sufi kurçibaşılık hizmetini üstlendi. Şah’ın bürokratik reformlarından sonra kurçibaşılık makamı Ustaclu’ların eline geçti. Üç Ustaclu’lu emirin 1514 ile 1525 yılları arasında emirü’l-ümera makamında peşpeşe bulduklarını da unutmamak gerekir. Bunlar Çayan Sultan, Çayan Sultan’ın oğlu Bayezid Sultan ve kardeşi Köpek Sultan’dır. Zaten 1514’ten evvel en yüksek askeri memuriyeti üstlenmiş olan Çayan Sultan’ın kardeşleri en azından 1512 yılından itibaren kurçibaşılık makamında bulundular. Şah Tahmasb’in saltanatının ilk döneminde kurçibaşılık makamı daima, zamanın vekil veya emirü’l-ümera gibi makamlarında bulunan en seçkin Kızılbaş memurun aşiretine mensup olan kişilere veriliyordu; bu sebeple Çuha Sultan Tekelü’nün

⁶² *TT*, 586.

⁶³ *Tarih-i Elçi-yi Nizâmşah*, vr. 46a; *TT*, 595.

⁶⁴ *BQ*, vr. 308a. Oğlan Halife, Halife Muhammed ile aynı kişidir, bkz. Câferî, 288, “Muhammed Halife kurçibaşı Şamlu, Oğlan Halife olarak da bilinir”.

⁶⁵ *TT*, 608. Bu şahıs hiç şüphesiz kurçibaşı Saru-Hüseyin’dır, *BQ*, vr. 319a. Eymür oymağından (Câferî, 290, h. 941 yılı başlığı altında) yani Dulkadir aşiretinden (bkz. Sümer, *Kuruluş*, 95) olduğuna dair ki tespitler ispatlanamamıştır.

⁶⁶ *AQ*, indekste; Câferî, 296, 307; Aubin, “Soufis”, 2.

⁶⁷ *AQ*, 587 (Ahmed Bey Afşar aynı sene içinde tenzil-i rütbeye uğradı; Şah Tahmasb’in ölümü esnasında görevde olan yüksek rütbeli memurlar listesinde ise kurçibaşıydı, *Khu*, II, vr.275b).

⁶⁸ II. İsmail’in saltanatında kurçibaşıydı (*EM*, 140’a göre Kuli Bey ile aynı kişiydi).

⁶⁹ II. İsmail tarafından kurçibaşılığa tayin edildi, bu şahıs açık şekilde Kuli Bey’dır (Kuli Bey’in, Ali-Kuli şeklindeki farklı bir ismi için bkz. *AQ*, 665, dipnot 14 ve 744, dipnot 5).

⁷⁰ Kirman valisi olan Kuli-Bey Şah II. İsmail’in tahta geçmesi ile birlikte 1576 yılının Haziran ayında kurçibaşı olarak atandı (*AQ*, 622). Onun atanmasına “hiçkimse kurçilerin işlerine müdahale etmemeli, bir talebi olan kurçiler bunu Kuli Bey’e söylemeli ve bir kurçi bir cürüm işlediğinde Kuli Bey bunu yetkililere bildirmelidir” şeklindeki emirler de eşlik etmişti (*BQ*, vr.339a). Kuli Bey Afşar, hizmete başladığı tarih bilinmeyen tek kurçibaşıdır. Şah II. İsmail’in ölümü esnasında hala görevdeydi (*AQ*, 656; *EM*, 223) ve görevine Şah Muhammed Hüdabende’nin saltanatında da devam etti (*AQ*, 665; Kuli Sultan Afşar). Mehd-i Ulya’nın “niyabeti” esnasında muvakkaten görevden alındı ve yerine İskender Sultan Afşar getirildi (*AQ*, 695; *MY*, vr. 16a; basılı metinde 48). Kuli-Bey makamını geri kazandıktan sonra, Vezir Mirza Selman’ın düşürülmesine katkıda bulunanlardan biri oldu; Azerbeycan’ı işgal eden Osmanlılara karşı savaştı (*EM*, 311) ve akabinde Osmanlıların tarafına geçti (*AQ*, 799; *EM*, 319-320).

döneminde iki Tekelü kurçibaşı, Hüseyin Han Şamlu'nun döneminde ise bir Şamlu kurçibaşı göreve getirilmiştir. Şah Tahmasb iktidarı yeniden ele geçirdiğinde Lahican sufilere olup hala hayatta olan ama önde gelen aşiretlerden birine mensup olmayan Sevindik Bey Afşar'ı kurçibaşı olarak tayin etti. Sevindik Bey Afşar'ın ölümünden sonra belgelerimizde, tuhaf ama Erdebilli Safevi ailesinin Ma'sum Bey'in şahsında yönetimi bizzat ele geçirdiği zamana denk gelen bir fasıla bulunmaktadır.

Şah Abbas'ın, kendi hocası ve vekili olan Mürşid-Kuli Han Ustaclu'yu 1588'de öldürterek iktidarı şahsen ele almasından hemen sonra Kazvin valisi Muhammed Şerif Han Çavuşlu bazı problemlerle karşılaştı. Şerif Han hem Şah Tahmasb'in saltanatında görev yapmış bir kurçi-yi tir ü keman'ın oğlu hem de Ma'sum Bey'in kızının oğlu olduğundan hanedanın teveccühü ona babasının mansıbını tevarüs etme garantisi vermişti. Mürşid-Kuli Han 1558 yılında Horasan'a bir sefere çıktığında Muhammed Şerif'e valilik makamını teklif etti (kendisine valilik, "han" ünvanı ve dirlik olarak da Kazvin teklif edilmişti). Bu cezbedici teklife karşı koyamayan Muhammed Şerif kurçilik makamını bir yeğenine devrederek hanedanın hizmetinden ayrıldı ve bir eyalet han'ı olmayı tercih etti. 1589'un başlarında Şah Abbas Horasan'dan döndüğünde bu rezalet henüz yayılmamıştı fakat yine de Muhammed Şerif, Şah'ın hizmetinden hanedanın rızasını almadan ayrılmış olmaktan duyduğu endişe nedeniyle küçük bir akraba grubu ile yine de Gilan'a kaçtı.⁷¹

Bu küçük olay kurçiler hakkında had safhada bilgilendiricidir. Bu örnek bağlamında görülmektedir ki, kurçilerin durumu genel sonuçlara ulaşmaya imkân vermeyecek kadar izole edilmiştir. Kurçiler hakkında kroniklerde sıralanan bireysel bilgiler Kızılbaş emirler hakkında verilenlerden daha azdır ve bu durum şüphesiz kurçinin ikinci derece bir rütbe olmasının kesin bir göstergesidir. Kurçi mevkiinin aile karakteristiği herşeye rağmen yine de dikkate şayandır. Bir o kadar aydınlatıcı olan diğer bir durum ise, kurçilerle şahlar arasındaki güçlü sadakat bağıdır. Bunun sonucu olarak han ünvanına terfi etme beklentisiyle ayartılan ve Kazvin valisi olan Muhammed Şerif'in bu gelişmeden sonra, hırslarının hanedana olan sadakatını ihlal etmesine ses çıkarılmayan bir adamın ezici suçluluk duygusu ile hareket ettiğini görüyoruz. Muhammed Şerif'in yukarıdaki hikâyesinden ise şu sonuç çıkıyor: Şah Abbas'tan önce, hiçbir kurçibaşı ve şüphesiz hiçbir kurçi han ünvanı ile onurlandırılmamıştı. Bir üst memuriyet olan "sultan"a yükseltilen bir istisna dışında, kurçiler kendilerine bahşedilen "bey" ünvanı ile kariyer hiyerarşisinin en alt basamağında kalmışlardır.

Dahası, tartışmasını yaptığımız bu dönem boyunca, emirü'l-ümera makamına yapılan atamaların aksine, kurçibaşı makamına yapılan atamaların kroniklerde kaydedilmediğini müşahade ediyoruz. Kurçibaşılar hakkındaki bilgiler değişmez bir şekilde onların filleriyle sınırlıdır ve sonucusu hariç, bu bilgiler hizmete

⁷¹ EM, 418.

başladıkları tarihe uygun bir şekilde verilmez. Safevi tarihinde kurçibaşılık görevini üstlenmiş olanların kronolojisini tespit etmek bu nedenle çok zordur.

Bütün bu tespitler, kurçibaşılık makamının bu dönem boyunca yüksek derecede politik bir öneme sahip olmadığını ortaya koyuyor. Askeri rolleri ve idari görevleri dışında, özel muhafız hizmetleri kapsamında kurçi bölüklerinin Şahlarla olan bağlantıları sıkıydı. Fakat yönetici sınıf hiyerarşisinde kurçiler ve hatta onların komutanı olan kurçibaşılar ikinci derece bir yer işgal ediyorlardı. O nedenle kurçibaşaların yönetimdeki rolleri aşiret başkanlığı yapan Türkmen emirlerinki ile karşılaştırıldığında kesinlikle sınırlıydı.

Tesadüf eseri, Şah Abbas'tan önceki dönemin son kurçibaşısı olan Kuli Sultan Afşar seleflerinden çok daha iyi bilinmekte, bu cihetle kendisi Şah Tahmasb'in ölümünü takip eden kargaşa yıllarında ön plana çıkan lider kişiliği ile tanınmaktadır.⁷² Kuli Sultan Afşar'ın bu herkesçe tanınmasını kronik yazarı Ahmed Kumî'nin çağdaşı olma raslantısına mı, kendi kişisel faziletlerine mi, dönemin şartlarına mı yoksa Şah Abbas sonrası dönemde kurçibaşaların gelecekteki konumunun habercisi olan evrime mi borçlu olup olmadığını bu dönemin az bilinirliği yüzünden belirleyemiyoruz.

III. Şah Abbas Sonrası Kurçi Birlikleri

Şah Abbas'ın askeri, ekonomik ve idari reformlarının, Kızılbaş emirlerin gücünü azaltmak için tasarlandığı genel olarak kabul edilmektedir. Çünkü Kızılbaş emirler, Abbas'ın bir çocuk olarak saltanat sürdüğü zamanlarda yaptıkları gibi onun seleflerinin yönetim altında da otoritelerini kötüye kullanmışlardı. Bu reformların en çarpıcı yönü ise; Kızılbaşları, başlıca etki kaynaklarını oluşturan silahlı kuvvetler üzerindeki tekellerinden mahrum etmesi ve şahı onların baskısından kurtaran gulamlar ve tüfekçiler ismindeki iki yeni birliğin tesis edilmesiydi.

Peki, bu değişiklikler esnasında kurçi birlikleri genel özelliklerini muhafaza ettiler mi? Şimdi de reformlar sonrasında kurçilere ne olduğuna bir bakalım.

Avrupa kaynaklarının az çok işaret ettiği üzere kurçiler daima Türkmen aşiretlerine mensup kişiler arasından seçilmiştir.⁷³ İran kaynaklarında bir kurçinin ismini genellikle onun mensup olduğu aşiretin ismi takip etmektedir.

Kurçi mansıbı babadan oğula geçme eğilimindeydi⁷⁴ ve bu eğilimin erken dönemlerde de var olduğunu zaten tespit etmiştik.

Kurçi birliklerinin bu dikey yapısı değişmeden kaldı. Bu nedenle, 1000/1591-1592 yılında kurçibaşılığa tayin olunan Allah-Kuli Bey kariyerine bir kurçi olarak başlayıp daha sonra yüzbaşı olmuştu.⁷⁵ Bu durum bir kurçinin, kendi askeri

⁷² *AQ*, 799, 1018.

⁷³ Bkz. Gabriel de Chinon, 43.

⁷⁴ Bkz. Sanson, 46; *EM*, 885: “[Tahmasb-Kuli Bey Şamlı'nın ki kendisi kurçi-yi şemşir'di] yerini alabilecek bir oğlu yoktu. Onun mansıbı, aynı oymaktan Kara Han Bey'e devredildi.”

⁷⁵ Bkz. dipnot 95.

hiyerarşilerindeki terfi meratibinin karakteristik bir örneğidir. Burada ayrıca özel bir askeri birim olan kurçi birliklerinin özerkliğini de görüyoruz.

Kurçilerin fonksiyonları da değişime uğramadı. Mirza Bey Cünâbedî, kurçi teriminin şahın kişiliğiyle bağlantılı hizmetlerde bulunanları kapsadığını teyit eder.⁷⁶ Bu, Della Valle'nin ifadesi ile de çok belirgin bir şekilde uyumludur. "Kurçi-yi şemşir" vb. özel ünvanlar bu makalenin önceki kısımlarında zaten tartışılmıştı. Bedik'e göre ise, kurçilere özgü fakat önceki dönemlerdekilere oranla daha etkisiz ve kendine has birkaç mansıb daha mevcuttu.⁷⁷ Bu sebepten ötürü mesela bir *kurçi-yi tüfeng*'in ortaya çıktığını görüyoruz.⁷⁸ Kurçilerin fonksiyonlarındaki belirgin devamlılık burada da kolayca görülüyor.

Kaynaklar, şahlar ile kurçiler arasındaki ilişkinin çok yakın şekilde devam ettiği sonucuna ulaşmamıza imkân veriyor. Bazı kurçilerin sadakatı, tahta çıkmasını çevreleyen zorlu şartlar esnasında, daha sonra Abbas ünvanını alacak olan genç Abbas Mirza'nın hoşuna gitmişti. Bu sırada ise hemen hemen bütün Kızılbaş emirler yalnızca kendi kazanımlarını ve çıkarlarını korumanın peşinden koşuyordu. Kronikler, kendilerini Abbas'a adayan kurçilerden yalnızca birkaç tanesinin ismini verir. Örneğin, Herat valisi Ali-Kuli Han Şamlu ile Meşhed valisi Mürşid-Kuli Han Ustaclu arasında Horasan'da hâkimiyet kurmak için verilen mücadelenin sonucunda Mürşid-Kuli Han Ustaclu, Abbas Mirza'yı yanına alıp çok sayıda Şamlu taraftarı ile birlikte Meşhed'e götürmüştü. İskender Bey Münşi, Ali-Kuli Han Şamlu'nun Mürşid-Kuli Han Ustaclu ile arasının bozuk olduğunu ve bu ikisinin birbirini peşi sıra Herat'a kaçtuklarını nakleder. "Neticede Meşhed'te Abbas Mirza'nın hizmetinde kalan tek Şamlu'lular, şehzadenin cilevdarı olan Hüseyin Bey Abdullah... ve Şah Ali Bey Kerametlu'nun oğlu Ali (-Kuli) Bey" olmuştur.⁷⁹

Aslen bir kurçi-yi şemşir olan Hüseyin Bey de Herat valisi olacaktı.⁸⁰ Kurçi-yi sadak olan Ali-Kuli Bey'e gelince, kendisi Şah Abbas'ın sarayında eşikağasıbaşı görevine getirildi.⁸¹ Üçü de aslen kurçi olan geleceğin Hemedan valisi Hasan Han Çavuşlu, geleceğin Kirman valisi Genç Ali Han ve yine geleceğin Çukur Sa'd valisi Emir Gune Han, Horasan'da kalmaya başladığı andan itibaren Abbas Mirza'nın maiyetinde bulundular.⁸²

⁷⁶ *Ravzatü's-saferiyye*, MS. British Library, Or. 3388, vr. 292b: "Kurçi ki mülazım-ı hasse-yi padişah-ı kızılbaş be an nam minamend".

⁷⁷ P. Bedik, *Chebil Sütun*, (Vienna, 1678), 245-246.

⁷⁸ *Abbâsnâme*, 68.

⁷⁹ *EM*, 305. Basılı metinde Ali-Kuli Bey yerine Ali Bey ismi geçiyor, fakat Ali-Kuli Bey belirgin şekilde kastediliyor (bkz. R.M. Savory tarafından yapılan çeviri, *History of Shah 'Abbas the Great by Eskandar Beg Monshi*, 2 vols, (Boulder, Co., 1978), 1: 438; MY, vr. 26a; basılı nüsha, 61).

⁸⁰ *EM*, 441, 942.

⁸¹ *EM*, 420, 1040.

⁸² Hasan Han bir kurçi-yi tir ü keman idi, *EM*, 400-401, 442. Diğer iki şahsa gelince, onların kurçi olduğuna dair doğrudan bir ifade yok fakat bu yine de Genç Ali Han (bkz. *EM*, 1041) ve babası bir kurçi olan Gune Han için (*EM*, 1041) bağlamdan çıkarılabiliyor.

Kurçilerin ekonomik durumuna ilişkin ise çok az bilgiye sahibiz. Maaşlarını 1617'de benimsenen daimi vergi tahsisi (heme-sale) sistemine göre alıp almadıkları belirgin olmamakla birlikte⁸³, yine de açıktır ki kurçiler geçimlerini Şahlar tarafından kendilerine sunulan toprak tevcihleri, tuyul veya mevaciblerle sağlamayı sürdürdüler.⁸⁴ İşleri ise her zaman vezir-i kurçi ve müstevfi-yi kurçi tarafından idare edildi.⁸⁵

Kısacası, kurçi birlikleri Şah İsmail ve Şah Tahmasb döneminden itibaren kendilerine has karakteristik özelliklerini birçok açıdan muhafaza etmişlerdir. Bununla birlikte bu tespit, Safevi dönemi boyunca kurçilerin durumunda hiçbir değişiklik olmadığı anlamına gelmemektedir; tam aksine, kurçi birliklerinin ve kurçilerin sosyal statülerinin yapısında köklü değişiklikler meydana gelmişti.

Ne yazık ki, Şah Abbas'ın reformları sonrasında kurçi birliklerinin toplam sayısı hakkında rakamlar veren Farsça kaynaklardan yoksunuz. Bu bilgi için tamamen Avrupa kaynaklarına bağlıyız ve bütün bu Avrupa kaynaklarının da kurçilerle kızılbaşları hemen hemen birbirine karıştırdığını da unutmamalıyız. Hâlbuki gerçekte Türkmen emirlerin kuvvetleriyle kurçi birliklerini birbirinden ayırmak icap eder. Fakat önce birliklerin mevcuduna ilişkin Avrupalı kaynaklar tarafından verilen rakamlara bakalım:

Gouvea:	5 ile 6.000
Della Valle:	2.000
Olearius:	10.000
Chinon:	12.000
Tavernier:	22.000
Thevenot:	25.000
Chardin:	30.000
Kaempfer:	15 ile 20.000
Gemelli Careri:	22.000 ⁸⁶

Gouve tarafından verilen rakam hiç şüphesiz, eski kurçi birliklerinin insan gücünü gösterir ve onun, gulam birliklerinin mevcudiyetine dair bir farkındalık bile göstermeyen Safevi ordusuna ilişkin tasviri Şah Abbas'ın reformlarından önceki döneme aittir. Gouve'nın aksine, Della Valle'nin rakamları daha güvenilirdir, zira yazar kurçilerle kızılbaşlar arasında açık bir ayırım yapmıştır. Onun verdiği rakamlar, Gabriel de Chinon'un tahmini tarafından da teyit edilmektedir. Bununla birlikte, kurçilerle Kızılbaşları birbirine karıştırmış gibi görüldüğü gerçeğini dikkate

⁸³ *EM*, 924-925. *TM*, vr. 128b, çeviride sayfa 108'de topçuların maaşlarını hanedanın sonuna kadar heme-sale (=her yıllık, bütün yıllık, çev. notu) şeklinde aldığı kaydedilir fakat kurçiler tarafında alınan maaşın türü belirtilmemiştir.

⁸⁴ *MY*, vr. 240a.

⁸⁵ *TM*, vr.59a-60b, çeviride 72, 73, şerh, 141.

⁸⁶ Gemeli Carreri bu rakamı Tavernier'den almış olabilir.

aldığımızda bu Fransisken rahibin tahminleri hakkında ister istemez bazı şüpheler beliriyor. Yine de, kurçilerle rekabet girmiş olmaları gereken gulamlar için verilmiş 12.000 ya da 15.000⁸⁷ sayısını göz önüne aldığımızda Olearius'un yanısıra Della Vella ve Gabriel de Chinon'un öne sürdüğü rakamlar da yeterince makul görünüyor. Ama kurçilerin sayısını yazarlarının kafa karışıklığı sebebiyle 17. yüzyılın ikinci yarısına ait diğer beş rakamdan yola çıkarak saptamak yine de riskli olurdu. Şah Abbas'dan sonra gerçekleştirilen önemli askeri reformların kanıtlarından yoksun olduğumuz gözönüne alınacak olursa bir araştırmacının elinden, kurçilerin mevcuduna ilişkin 17. yüzyılın birinci ve ikinci yarısı arasındaki sayısal çelişkinin çok küçük olması gerektiğini iddia etmekten başka bir şey gelmez. Bu durumda kurçi birliklerinin mevcudunun bütün bir 17. yüzyıl boyunca 10.000'den fazla olduğu sonucuna varıyoruz. Bu rakam kurçi birliklerinin Safevi ordusunun reform edilmesinden önceki insan gücü ile kıyaslandığında ki bu sayı azami 5.000'di, Şah Abbas'ın reformları sonrasında kurçilerinin sayısının en azından ikiye katlandığı sonucunu beraberinde getirmektedir.

İran kaynakları kurçilerin sayısındaki bu artışı zımni olarak teyit etmektedir. 1610-1611 yılları arasında, idam edilen Şirvan valisi Zülfikar Han Karamanlu'nun Karamanlu aşiretine mensup birkaç mülazımı kurçi birliklerine kaydedilmiş, askerlerinin geri kalan kısmı da temayüle uygun şekilde, Şirvan'ın yeni valisi Yusuf Han'ın emrine verilmişti.⁸⁸ Genel olarak, bir emir ne zaman saygınlığını yitirse adamları, onun yerini alan emir'in hizmetine verilir. Zülfikar Han'ın adamlarının bir kısmının kurçilere dâhil edilmesinin ise herhalde Şah Abbas'ın kurçi birliklerinin mevcudunu arttırmak istemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Bu benzer durumun birkaç örneği daha var. Osmanlıların 1627'de Bağdat'ı yeniden fethetme teşebbüsünden sonra Şah, savaşta kendini gösteren çok sayıda askeri kurçi olarak kaydetti.⁸⁹ Üstelik bu sırada kurçi birliklerinin mevcudu nedamet getirmiş isyancıların dâhil edilmesi⁹⁰ veya artık bir gelir kaynağı olmayanların da kabul edilmesi sebebiyle⁹¹ şişmişti. Bu tip farklı faktörler kurçi birliklerinin sayısının hiç şüphesiz artmasınayol açmıştır.

Kayda değer bir başka değişim ise, kurçibaşının ve dolayısıyla komuta ettiği birliklerin sosyal statüsünde meydana geldi. Şimdi, 1587-1666 yılları arasında yani Şah I. Abbas'ın tahta geçmesinden Şah II. Abbas'ın ölümüne kadarki dönemde kurçibaşılık yapanların listesine geçelim (konumuza ilişkin bir İran kroniğinin bulunmaması 1666 yılından öteye gitmemizi engelliyor).

1587'den 1666 yılına kadarki Kurçibaşılar:

⁸⁷ Babaev, "Voennaya reforma", 26.

⁸⁸ EM, 806-807.

⁸⁹ EM, 1057.

⁹⁰ EM, 820.

⁹¹ MY, vr. 88a.

Teyit Edildiği Yıl	İsmi
996/1578-1588	Yusuf Han b. Kuli Bey Afşar ⁹²
996/1587-1588	Bedr Bey Afşar ⁹³
997/1588-1589	Vali Han Afşar ⁹⁴
1000/1591-1592	Allah-Kuli Bey Kapamaoğlu Kaçar ⁹⁵
1021/1612-1613	İsa Han Safevi ⁹⁶
1040/1631	Çerağ Han Pirzade ⁹⁷
1041/1632	Emir Han Söklen Dulkadir ⁹⁸
1046/1637	Canihan Şamlu ⁹⁹

⁹² *AQ*, 872; *EM*, 381. Yusuf Han, kurçibaşı Kuli Bey Afşar'ın oğluydu (bkz. dipnot 70). Şah Abbas'ın çok güçlü vekili Mürşid-Kuli Han'a karşı komplo kurulmasına karıştığı için yakalanıp tutuklandı ve tenzili rütbeye uğradı.

⁹³ *EM*, 384. Bedr Bey, Şah Muhammed Hüdabende'nin zamanında Kohgiluyeye valisi olan İskender Bey Afşar'ın kardeşlerinden biriydi (*EM*, 140). Yalnızca birkaç aylığına kurçibaşılık yapmış, Mürşid-Kuli Han'ın katlini müteakip görevlerin yeniden dağıtılması münasebetiyle Esterabad valiliğine tayin edilmiştir.

⁹⁴ *EM*, 402. Vali Han, sabık Herat valisi olan kurçibaşı Yusuf Han'ın kuzenlerinden biriydi (*EM*, 384). Vali Han Afşar, isyanını önleyemediği Bektaş Han'ın babasıydı ve makamını Allah-Kuli Bey'e verdi.

⁹⁵ *EM*, 439. Allah-Kuli, yüzbaşı olan bir kurçidir. Kaybedilmiş eyaletlerin yeniden fethedilmesinde kurçibaşı olarak önemli bir rol oynamıştır. Fakat aniden tutuklanmış ve 1021/1612 yılının başlarında idam edilmiştir. Onun gözden düşmesi hakkında bkz. *EM*; 858-859.

⁹⁶ Ma'sum Bey Safevi, Şah Tahmasb'ın ünlü vekiliydi. Şah Abbas'ın da damadıydı ("History of Rostam Khan", MS. British Library, ekler, 7655, vr. 30a). İsa Han önce yüzbaşıydı, kurçibaşı olmadan önce de valilik yaptı. Şah Safi'nin tahta çıkarılmasındaki rolüne rağmen İsa Han (*EM*, 1072 ve takip eden sayfalar; Muhammed Ma'sum Isfahani, *Hülasâtü'l-abbâr*, Almanca çev. G. Rettelbach, Munich, 1978, 22, 28, bundan sonra *Şijer* olarak geçecek), oğullarının Şah Safi'nin en büyük kardeşini tahta geçirmek için çevirdiği entrikalar yüzünden (İskender Bey Münşi, *Zeyli Alem-ârâ-yı 'Abbâsî*, ed. Süheylî Hansari, Tahran, 1317/1938-1939, 86,90, 257-258 ve *Şijer*, 337-338.) Receb 1040/Şubat 1632 tarihinde yani Şah Safi'nin saltanatının hemen başlarında tenzili rütbeye uğradı.

⁹⁷ *Şijer*, 109-110. Çerağ Han'ın da Safevi hanedanı ile kan bağı vardı. Şeyh Avend sülalesi tarafından muteber bulunmayan Erdebil'i bir mütevellinin oğluydu ("History of Rostam Khan", vr. 30b-31a) ve İsa Han'ın oğulları ile işbirliği yaptı, fakat sonuçta onlara ihanet etti ve böylece kurçibaşılık mansıbını elde etti. Bununla birlikte kurçibaşı olduktan beş ay sonra (Temmuz 1632'de) İsa Han'ın oğullarının öldürüldüğü sırada o da ortadan kaldırıldı. (Ayrıca bkz. İskender Münşi, *Zeyl*, 98-99, 258).

⁹⁸ *Şijer*, 125. Emir Han sırasıyla kurçî, Söklen kurçilerinin yüzbaşı (Dulkadir Söklen oymağı hakkında bkz. Sümer, *Kuruluş*, 178-179) ve mübürdar-ı mübr-ü hümayun oldu. Daha sonra Har ve Simnan ile Kirman valiliği yaptı. Çerağ Han'ın ölümü üzerine kurçibaşılık görevine atandığı tarihe kadar Kirman valiliğini elinde tuttu, ayrıca bkz. İskender Münşi, 99 ve müteakip sayfalar, 259; "History of Rostam Khan", vr. 32a. 1637 yılının ilkbaharında doğal sebeplerden hayata veda etti.

⁹⁹ *Şijer*, 233. Canihan, yasavul-ı sohbet idi, ilerleyen tarihlerde de Emir Han'ın yerine eşikağasıbaşı oldu. *İtimadü'd-denle* Mirza Taki'nin iktidarını kiskandırdığından, Taki Han'a konutunda saldırıp onu öldüren emirlerin tarafında yer aldı. Canihan tutuklandı ve bütün ailesi ile birlikte katledildi (*Abbasname*, 64-69). Olearius'un eserinde kendisinden ilginç bir şekilde söz edilir, 273.

1055/1645-1646

Murtaza-Kuli Han Kaçar¹⁰⁰

Bu liste ve kayıtlar bazı sonuçlara ulaşmamıza imkân veriyor. Herşeyden evvel, Safevi Devleti'nin erken dönemlerine ait tayinlerin kronolojisi karışıkken ve bunlara ilişkin kesin bir tespit yapmak zorken Şah Abbas'ın saltanatını takip eden dönemdeki kurçibaşı tayinlerine ilişkin tarihler nettir. Şah Abbas'tan sonraki dönemde kurçibaşlarının ne tayinleri ne de görevden alınmaları kroniklerin dikkatinden kaçmıştır. Kaynakların bu türden konulara olan ilgisizlikleri erken dönemlerde gözlemleniyor. Bu durum kurçibelerin önemlerinin arttığını teyit etmektedir.

İkinci olarak, Allah-Kuli Bey hariç, bütün kurçibaşılar, en yüksek devlet memurlarına verilen “han” ünvanına sahiptir. Bu yeni fenomen, kurçibaşılığın statüsünün yükseldiğini şüphe götürmez bir şekilde doğrulamaktadır.

Hiçbirşey, kurçibaşılığın devlet politikaları üzerindeki etkisini İsa Şeyh Avend'in kariyerinden daha iyi gösteremez.¹⁰¹ Eğer bu kurçibaşı rakipsiz gücünün keyfini sürüyor olmasaydı, hiç şüphesiz destekleyicileri hanedan soyundan gelen birinin yerine Şeyh Avend soyundan birinin geçmesi için çabalamazlardı.

Kurçibaşılığın, Farsça metinlerde vazifelerinden sonra sıralanan ve “Yüce Divan'ın en seçkin makamı”¹⁰² ve benzeri gösterişli ünvanlarla ifade edilen yüksek pozisyonları Şah Abbas'ın saltanatından Şah Sultan Hüseyin'inkine kadarki dönem boyunca çok sayıda görgü şahidi tarafından beyan edilmiştir. Mesela 1608'de İsfahan'da bulunmuş olan Karmelit* Paul Simon, Şah'ın “dört tane müşaviri” olduğunu söyler. Bunlar “Komutanı Allah-Verdi Han, Veziri Atabek, Kurçibaşı ve hem valisi hem de hocası olan biri daha. Birincisi hariç diğerleri sürekli Şah ile birlikte ve Şah huzuruna birini kabul ettiğinde onun yanında ayakta dururlar.”¹⁰³ İran sarayını 1696 yılında ziyaret eden Portekiz sefiri önemli dört görevlinin Şah'ın sağında oturduklarını söyler. Bunlar Büyük vezir itimadü'd-devle, kurçibaşı, kullarağası ve vakanüvis'tir.¹⁰⁴ Safevilerin son döneminde devleti ve idareyi tasvir eden *Tezkiretü'l-müluk*'a göre kurçibaşılar “Muhteşem devletin sütunları olan emirlerin en önemlisidir”.¹⁰⁵ Nadir Şah'ın tahta geçmeden evvel kurçibaşı olarak kendini tayin ettiği gerçeği¹⁰⁶ bu makamın ehemmiyeti hakkında hiç şüphe bırakmamaktadır.

¹⁰⁰ *Abbásnâme*, 68. Sabık eşikağasıbaşı idi. Şah II. 'Abbas'ın ölümüne kadar makamını korudu.

¹⁰¹ Bkz. dipnot 96. Onun askeri kariyeri için bkz. *EM*, 962, 999, 1000, 1027.

¹⁰² *EM*, 402.

* Filistin'deki Karmel Dağı'nda 1156 yılında kurulmuş olan Hristiyan tarikatına mensup keşiş ya da rahibe (çev. notu)

¹⁰³ *Chronicle*, 159.

¹⁰⁴ J. Aubin, *L'ambassade de Gregorio Pereira Fidalgo a la cour de Chah Soltan-Hosseyin*, (Lisbon, 1971), 59.

¹⁰⁵ *TM*, vr. 11b, çeviri, 46.

¹⁰⁶ *a.g.e.*, 117.

Kurçibaşı makamının öneminin artmasına paralel olarak başka bir gelişme daha meydana gelmiştir. Bu da kurçilerin diğer önemli idari kademelerde görev yapmaya başlamasıdır. Şimdi eyalet valiliklerini gözden geçirelim.

Önde gelen on dört eyaletin valilerinin I. Abbas, Safi ve II. Abbas dönemlerini kapsayan listesi Röhrborn tarafından tanzim edilmiştir.¹⁰⁷ Listeye bakıldığında hemen farkedilecektir ki sözü edilen dönemde biri aşiret mensuplarından diğeri ise gulamlardan oluşaniki tür vali mevcuttu. Gulam birliklerinden seçilen valilerin varlığı, yeni bir gelişmedir ve bu yeni gelişmenin öneminin altı birden fazla araştırmacı tarafından çizilmiştir.¹⁰⁸ Bununla birlikte, aşiret mensubu valilerden oluşan ve kurçi birliklerinin üyelerinin eyalet idaresinin reisleri olarak atanmasıyla ortaya çıkan diğer grubun içinde meydana gelen sessiz ve eş zamanlı değişim ise hiç kimsenin dikkatini çekmemiştir. Makalemi, hakkında mebzul miktarda bilgi bulunan Şah I. Abbas'ın saltanatı ile sınırlandırdığım için bu konu ile ilgili birden çok vaka ile karşılaştım.¹⁰⁹ Bu vakalarda yer alan şahıslar, kronikler tarafından bildirildiği üzere, değişmez bir şekilde Safevi ordusunun en önemli kademelerinde görev alan ve Şah'ın mutlak güvenine sahip görevlilerden oluşmaktadır.

Ali-Kuli Han Şamlu tarafından takip edilen kariyer çizgisi bu açıdan aynı derecede önemlidir. Şah Abbas'ın saltanatının başlarında kurçi-yi sadak olan Ali-Kuli Han sonradan divânbeyi olarak tayin edildi ve bu sayede de küçük bir yönetici elit grubun üyesi oldu. Ve daha sonra da en önemli saray pozisyonlarından biri olan eşikağasıbaşı görevine getirildi.¹¹⁰

Yönetici elitlerin üyeleri hakkındaki ayrıntılar önceki dönemlere oranla Şah Abbas dönemi için mebzul miktardadır. Erken dönemler için benzer kariyer profillerininin olmadığını kesin olarak tespit etmek pek mümkün görünmemektedir.

Buna rağmen şahsi kanaatim, kurçilerin sistematik bir şekilde devletin en üst kademelerine yerleştirilmesinin yalnızca Şah I. Abbas'ın döneminde gerçekleştiğidir.

Bazı iddiaların aksine¹¹¹ kurçilerin bu makale boyunca izini sürdüğümüz evrimleri kurçi birliklerinin büyüyen önemini göstermektedir. Yönetici sınıfın içinde bulunan kurçibaşılının itibarları gözaltıcı bir şekilde büyürken kurçi birliklerinin mevcudu da artmıştır. Bize düşen görev bu değişikliklerin ardında yatan amaçları belirlemek olacaktır.

¹⁰⁷ Röhrborn, *Provinzen*, 33-37.

¹⁰⁸ Minorsky, *TM*, 17; Babaev, "Voennaya reforma", 26; Savary, *Safavids*, 79, 81; Röhrborn, *Provinzen*, 33.

¹⁰⁹ Röhrborn, *Provinzen*, 51.

¹¹⁰ *EM*, 1040.

¹¹¹ Bkz. Savary, *EI* 2, "Kurchi" maddesi altında: "I.'Abbas'ın tahta çıkması ile birlikte, kurçibaşılının bizzat kendilerinin önemi artarken kurçibaşılığın önemi ise aynı hızda zeval bulmaya başladı".

IV. Kızılbaşlara karşı Şah Abbas'ın Siyaseti

Kurçilerin, Kızılbaşların arasından seçilmeleri gerçeği kurçileri, 16. yüzyılda Safevi toplumunun iskeletini oluşturan aşiret konfederasyonundaki unsurlardan biri yaptı. Peki, Şah Abbas'ın reformları Kızılbaş emirler ve aşiret askeri kuvvetleri dışındaki diğer unsurların kaderini nasıl etkiledi? Bu sorunun cevabında şu hükme varıyoruz: bahsedilen reformlar bu grupların etkisini büyük ölçüde zayıflatmış olmalıdır. Aşağıdaki satırlar ise Kızılbaş emirler sınıfının politik açıdan mevzi kaybetmesinin özet bir dökümüdür.

Öncelikle, çok sayıda gulamın eyalet valisi olarak atanması aşiretlerin güç kaybetmesinin doğrudan nedenidir. Fars eyaleti bunun iyi bir örneğini oluşturur. Bu eyaleti 1503 yılından 1594-1595 yılına kadar Dulkadir aşiretine mensup emirler yönetmişti. Ferhad Han Karamanlu'nun kısa bir fasıla oluşturan yönetiminden sonra eyalet 1004/1595-1596 yılında Kullarağası Allah-Verdi Han'a tevcih edildi. Safevi hanedanı kurulduğundan beri ilk kez bir gulam böyle bir makamı işgal ediyordu. Bu durum, Allah-Verdi Han'ın ölümünden sonra da devam etti ki Allah-Verdi Han'ın yerine oğlu İmam-Kuli Han geçti ve eyalet Şah Safi tarafından hassa topraklarına zam edilinceye kadar da böyle sürdü. Şah'ın askeri seferler düzenlediği bu otuz küsur yıl boyunca Allah-Verdi Han ve bilahare oğlu İmam-Kuli Han her defasında Fars eyaletinin askerleri ile birlikte Şah'ın bu seferlerinde yer aldılar. Kaynaklar bu Fars kuvvetlerinin terkihi konusunda ayrıntılı bilgi vermiyor olsa da, bu birliklerin özellikle Dulkadir aşiretine mensup askerlerden oluştuğuna hiç şüphe yoktur. Gerçekten de, Dulkadir aşiretinin Fars eyaletinden başka bir bölgeye zorla göç ettirildiğine dair herhangi bir emare olmaması bu aşiretin Fars eyaletinde oturmaya devam ettiği halde eyalet valiliği pozisyonunu sonradan kaybetmiş olduğu şeklinde anlaşılabilir.

Eğer hipotezimiz yanlışsız bir şekilde kanıtlanırsa, bir gulamın eyalet valisi olarak tayin edildiği bu an, Safevi tarihinde bütünüyle yeni bir fenomenin vukuuna yani bir gulamın komutasında olduğu halde aşiret mensubu askerlerden oluşan eyalet birliklerinin ortaya çıkışına işaret ediyor demektir. Açıkça görülüyor ki, bu tedbirin Şah Abbas tarafından uygulamaya konmasından önce, eyaletlerde konuşlandırılmış bütün aşiret kuvvetleri aşiret reislerinin komutası altındaydı. Bu aşiret reisleri aynı zamanda eyalet valisi olmuştu. Hemen hemen bütün Safevi askerleri bu nedenle ya kurç birliklerine ya da Kızılbaş emirlerin kumandası altında bulunan her bir eyaletteki aşiret kuvvetlerine bağlıydı.

Şah Abbas tarafından tesis edilen yeni sistem uygulanmaya başlar başlamaz şartlar ciddi olarak değişti. Gulam kökenli emirlerin yönetimi ele aldığı bölgelerde eyalet birlikleri artık bütünüyle aşiret mensuplarından teşkil edilmez oldu. Gulam unsuru eyalet kuvvetlerinin karakterini şekillendirir hale geldi. Kaynak eksikliği bu mesele üzerine daha fazla yoğunlaşmamızı engelliyor. Her halükarda bu yeni fenomenin, ilk dönemlerde eyalet valiliklerini tekelleri altına almış olan Kızılbaş reislerin gücünün aşınmasına katkıda bulunduğuna şüphe yok. Bunlara ek olarak, Türkmen aşiretlerinin bir kısmının gulamların komutası altına girmesi ile birlikte

Kızılbaşların bir kısmının kimliklerini kaybetmeye başladıklarını ve yalnızca kurçî birliklerinin aşiret özelliklerini yansıtmaya devam ettiklerini belirtmek gerekiyor.

Geleneğe bağlı Kızılbaş emirlerin düşüşüne katkı yapan diğer bir faktör ise hiç kuşkusuz köken olarak kurçî birliklerine mensup olan valilerin varlığıdır. Bu kurçî kökenli valiler mensup oldukları aşiretlerin isimlerini taşıyalar da, valilik makamına yükselmelerinin sebebi, mensup oldukları aşiretlerin gücünden ziyade şaha olan sadakatleriydi ve şahlarla bağları da eski Kızılbaş emirlerinkine nispetle daha yakındı. Bunların aşiret üyeleriyle herhangi bir şekilde yakın bağlar kurup kurmadığı ise tartışmaya açıktır.¹¹² Herhalükarda şurası kesindir ki bir kurçinin Şah'a sadık bir aşiretin reisliğini yapması Şahların, aşiret toplumu üzerinde önceki dönemlere nispetle daha iyi kontrol kurmalarını sağlamıştır.

Aşiretlerin daha önce ara sıra yaptıkları şekilde, önemli devlet işlerini tartışmak için toplanan aşiret temsilcilerini Şah Abbas'ın yönetimi esnasında artık görmüyoruz.¹¹³ Bu andan itibaren, yalnızca kurçî birliklerini değil aynı zamanda bütün Kızılbaş aşiretlerini yalnızca kurçibaşılar temsil ederlerken¹¹⁴ aşiret reisleri de politika sahnesinden çekilmişlerdir. Yani kurçî birlikleri ve onların komutanı olan kurçibaşılar güçlerini artırırken Türkmen aşiretleri ve onların Kızılbaş emirleri Şah Abbas'ın reformlarının ardından itibarlarını kaybetmişlerdir.

Kızılbaş emirlerin önemlerindeki kayda değer düşüşün grafiğini bu şekilde çıkardıktan sonra kurçî teriminin değerlendirilmesi hakkında 17. yüzyıla ait İran ve Avrupa kaynakları arasındaki mevcut zorluklara ilişkin daha evvel ortaya koyduğumuz soruları şimdi kolayca cevaplayabiliriz.

Safevi ordusunun yapısı hakkında Avrupalıların verdikleri bilgilere ilişkin bir sorgulama konuya dair kabaca iki tür tasvirin ortaya çıktığını göstermektedir. Bunlardan birincisi, Safevi ordusunun dört gruptan oluştuğunu yazan Della Valle ve Chardin'in tasvirleridir. Della Valle'ye göre bu dört grup kurçiler, Kızılbaşlar, gulamlar ve tüfekçilerdir; oysa Chardin'e göre bu birlikler eyalet valilerinin temin ettiği birimler olan kurçiler, gulamlar ve tüfekçilerden oluşmaktadır.¹¹⁵ İkinci tasvir ise bütün diğer Avrupalılar tarafından yapılan tasvirdir. Bu tasvire göre ise Safevi ordusu kurçiler, gulamlar ve tüfekçilerden oluşmaktadır.¹¹⁶ Bu farklılık ise aşağıda gösterileceği şekilde açıklanabilir.

¹¹² Savory'de bu iddiayı herhangi bir belgeye dayanmayan genel bir görüş takip eder, *Safavids*, 81. Bir aşirete reis yapılan bir emir ile ilgili örnek bir vaka mevcut fakat Cünebadî'de, bu şahsın başına geçirildiği aşiretle bir bağlantısı olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmuyor, *Ravza*, vrs.292b. Bununla birlikte, konu ile ilgili kurçileri içeren örnekler bulamadım.

¹¹³ Bu toplantıların en ünlüsü Şah Muhammed Hüdabende'nin saltanatının başlarında bütün önemli emirlerin kâğıtları yeniden kardıkları toplantıdır, bkz. *EM*, 223.

¹¹⁴ Bu, özellikle Safevi hanedanının sona erdiği tarihe kadar geçerli olan bir gerçektir, bkz. *TM*, vr. 11b.

¹¹⁵ Della Valle, 348-355; Chardin, 5: 298-309.

¹¹⁶ Gabriel de Chinon, 42-45; Tavernier, 591-594; Thevenot, 191; Kaempfer, *Amoenitatum*, 70-71; *Am Hofe*, 92-93; Sanson, 30-32.

İran'a 1617 yılında varan Della Valle kurçı ile Kızılbaş arasındaki farklılığı ayırt edebildi çünkü Şah Abbas'ın çeşitli tedbirleri henüz alınmıştı ve Kızılbaş emirler kayda değer nüfuzlarını sürdürüyorlardı. Hanedanın başlangıcından itibaren anlamı açık ve net olan Kurçı ve Kızılbaş terimleri arasındaki farklılık gözden o kadar kolayca ve hemen kaybolmamıştı. Evet, Della Valle inkar edilemez bir şekilde yetenekli bir gözlemciydi ama aynı zamanda mevcut şartlar bu iki terim arasındaki farkı görmesine yardımcı olmuştu.

Zaman geçtikçe ve reformlar etkisini gösterdikçe iki terim arasındaki berrak fark azalmaya başladı. Kurçı birlikleri önemlerini korumaya devam ederken Kızılbaşların düşüşleri o kadar hızlandı ki Avrupalı gözlemcilerin onların yani Kızılbaşların varlığını algılayamadıkları bir noktaya ulaştı. Dahası, esasen aşiret askerlerinden oluşan eyalet birliklerinin başındaki gulamların mevcudiyeti gerçekleri bulanıklaştırıyordu. Bir yandan kurçilerin güçlerinin ünlü "Kızılbaş" ismini hak etmeleri için yeterli olması diğer yandan ise bu dönemde eski Kızılbaş unsurunun bakiyesini yalnızca kurçı birliklerinin temsil etmeleri yüzünden İran'a Şah Abbas'ın saltanatından sonra gelen ziyaretçiler kurçileri Kızılbaşlar'la eşanlamlı olarak algılamışlardır.

Diğer meşhur bir gözlemci olan Chardin, Della Valle'den 50 yıl sonra eyalet birliklerinin önemine dikkat çekmiştir. Fakat kendisi bu birliklerin nasıl tanımlayacağını bilemediği için bunların eyalet valilerinin komutası altındaki birlikler olduğundan bahsetmekle iktifa edip sözünü ettiği mezkûr dört grubun hiç şüphesiz en büyüğü olan eyalet kuvvetlerinin sayısal gücüne işaret etmiştir.

Aslında, Şah Abbas'tan önceki dönemde Kızılbaş kuvvetleri arasında merkezi bir pozisyona sahip olan ve Della Valle'nin Kızılbaş olarak tanımladığı birlikler işte bu eyalet birlikleriydi. Şah Abbas tarafından alınan; kurçı birliklerinin güçlendirilmesi, gulamların tayin edilmesi ve kurçı emirlerin eyalet idarelerinin başına geçirilmesi gibi tedbirlerin sonucunda eyaletlerde konuşlandırılmış birlikler önemlerini, kimliklerini ve hatta kendilerine has isimlerini bile yitirdiler. Sonunda, diğer Avrupalıların yanısıra Chardin de Kızılbaş terimini kurçilerle bir tuttu. Chardin hatalıydı çünkü kurçiler başlangıçta Kızılbaş olarak isimlendirilen Türkmen aşiretlerinin hiçbir zaman tamamını temsil etmemişlerdi. Gerçi hiçkimse Chardin'i bu hatası yüzünden suçlayamaz çünkü Kızılbaş terimi o dönemdeki eyalet birliklerine tesmiye edilemeyeceği ve de aşiret unsurunun o zamandaki temsilini yalnızca kurçı birlikleri karşıladığı için Avrupalıların zihinlerinde mahut kızılbaş teriminin yerini kurçı almış idi.

Buna karşın İranlı kronik yazarları kurçilerle Kızılbaşlar arasındaki ayrımın tamamen farkındaydı. Bildiğim kadarıyla İranlı yazarların eserlerinde kurçı teriminin hatalı tek bir kullanımı bile yok. İran kaynaklarında kurçı, hiç istisnasız bir şekilde, kurçı birliklerine mensup birini temsil eder. Kaynaklarda çoğu kez gittikçe daha az kullanılan Kızılbaş terimi ise hiçbir zaman sadece bir kurçı birliğine delalet etmemiş gibi gözüküyor. Eyalet birliklerine gelince, bunlara genellikle "filan hanın birlikleri, filan eyaletin filan valisinin birlikleri" şeklinde atıfta bulunuluyordu. Bu nedenle

İran knonikleri kendi zamanlarındaki Safevi ordusunun gerçeğini yine kendi tarzlarında yansıtmaktaydı.

Şah Abbas'ın Türkmen aşiretlerine yönelik politikasının bir parçası olarak aldığı birtakım tedbirler, reformların bu zamana kadar üzerinde durulmamış bazı yönlerini belirlememize izin vermektedir.

Hanedanın ilk yıllarında Şah'ın iktidarının önemli kısmı aşiret gücüne dayanıyordu. Bundan da şu sonuç çıkar ki, Şah Abbas'ın Kızılbaşların gücünü ve etkisini azaltmak istemesi durumunda hanedanın iktidarını destekleyecek alternatif bir unsura ihtiyacı olacaktı. Peki, bu unsur neydi? Bu sorunun cevabı makalemizin bundan önceki sayfalarında zaten kısmen verildi. Cevap, en ufak bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde, gulam birlikleridir. Fakat bana öyle geliyor ki mesele bu kadar basit değil. Eğer şahın gücü tamamen gulam unsuruna dayansaydı, Şah Abbas'ın dönemini takip eden yıllarda Gulam kökenli emirlere karşı şahlar tarafından girilen çeşitli eylemleri açıklamak imkânsız olurdu.¹¹⁷

Bunun da ötesinde, farzedelim ki Şah Abbas Kızılbaş aşiretlerinin ve onların reislerinin hâkim durumunu sarsmak amacıyla yeni birlikler yarattı, peki onun böylesine etkili bir devrim yapmak için güvendiği kuvvet neydi? Bu devrimin tehdit ettiği Kızılbaşlara karşı başarılı olmak için Şah'ın zaten varolan kuvvetlerin desteğine ihtiyacı vardı. Şah, eğer Kızılbaşların etkisini yok etmek ve gulam sistemini uygulamaya koymak istediye başından beri bu konuda kendisine destek olmaları için yeni birliklere bel bağlamamış olmalıdır. Şah açısından kullanılabilir tek kuvvet kurçî birlikleriydi. Şah Abbas tahta çıktığı esnada kendini, kurçîlerinki hariç, herhangi bir iktidar dayanağından mahrum bir şekilde buldu. Bu yüzden doğal olarak kurçîlerden yardım istedi. Şah için Mürşid-Kuli Han Ustaclu'ya karşı harekete geçen suikastçılar arasında gulam Allah-Verdi Bey'in yanısıra kurçî-yi tir ü keman Kara Hasan Çavuşlu ve kurçî-yi sadak Ali-Kuli Bey Şamlu'yu görüyoruz.¹¹⁸

Dolayısıyla kurçî birliklerinin yükselişi aşiret unsurunun gücünün azalması ile başa baş gitmişti. Bu noktada, etkisini bütünüyle azaltmaya niyet ettiği aşiret toplumunun unsurlarından birini kendi politikası lehine yanına çekmeyi başaran Şah Abbas'ın politik dehasını görüyoruz. Şah bu yeni askeri sistemde ordusunun yegâne komutanı oldu ve en başından beri hanedanın tarihini yaşadıkları dönüşümlerle belirlemiş olan kızılbaşlar ile merkezi iktidar arasındaki ilişkiyi kendi lehine düzenleyebildi.

¹¹⁷ Örnek olarak, Allah-Verdi Han'ın oğlu İmam-Kuli Han'ın ve bütün oğullarının Şah Safi tarafından bertaraf edilmesi; Şah II.'Abbas'ın saltanatının başlarında sipahsalar Rüstem Bey'in şah tarafından idama mahkûm edilmesi, vb.

¹¹⁸ MY, vr. 31b; EM, 400-401.

Bibliyografya

- Alessandri: Referanslar, Vincenzo Alessandri'nin *Chronicle*'ındaki anlatımlarının A ve B versiyonlarıdır.
- AQ: Ahmed Kumi, *Hülâsatü'l-tevârîh*, ed. E. İşraki, 2 cilt, (Tahran, 1980-184).
- Aubin, "Soufis": Jean Aubin, "Revolution chiite et conservatisme. Les soufis de Lahejan, 1500-1514", *Moyen Orient et Ocean Indien, XVIe-XIXe siecles I*, (1984): 1-40.
- BQ: Budak Kazvini, *Cevâhirü'l-abbâr*, MS, Leningrad.
- Chronicle: [anonim], *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal missions of the XVIIIth and XVIIIth centuries*, 2 vols. (London, 1939).
- EM: İskender Bey Münşi, *Tarîh-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, ed. İraj Afşar, 2 cilt, (Tahran, 1350/1971-1972).
- HR: Hasan Rumlu, *Absenü'l-tevârîh*, ed. H. R. Neva'i, (Tahran, 1347/1968-1969).
- Khu: Fazli Huzani Isfahani, *Efzeliü'l-tevârîh*, I, MS, Eton College Persian 172; II, MS, British Library, Or., 4678.
- MY: Celaleddin Münecim Yezdi, *Râzînâme*, MS., British Library, Or.6263; basılı metin: *Tarîh-i 'Abbâsî ya Râzînâme-yi Mollâ Celâl*, ed. S. A. Vahid Niya, (Tahran, 1366/1987-1988).
- Röhrborn, Provinzen: Klaus Michael Röhrborn, *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. Und 17. Jabrhundert*, (Berlin: Walter de Gruyter and Co., 1966).
- Sümer, Kuruluş: Faruk Sümer, *Safevi devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerini rolü* (Ankara, 1976).
- TM: *Tezkiretü'l-Mülûk*, *A Manual of Safavid Administration*, trans. And ed. V. Minorsky, (London, 1943).
- TT: *Tezkire-yi Şah Tahmasb*, ed. P. Horn, in *Zeitschrift des Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft* 44 (1890): 563-649.